

**Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού και Αειφόρος Ανάπτυξη
στην περιοχή της Σάμου**

Χαραλάμπους Αναστασία
Σχολή Διοίκησης Και Οικονομίας
Αρ.Μ. 3772
Επιβλέπον Καθηγήτρια: Εσθήρ Πιτσούλη

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Σάμος είναι ένα νησί περισσότερο γνωστό και στο εξωτερικό ακόμη, για το γλυκό μοσχάτο κρασί του, αυτό όμως δεν είναι το μόνο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα του νησιού. Υπάρχουν ακόμη τα τουριστικά αξιοθέατα, τα καταπράσινα δάση με τα πεύκα, τα έλατα, τις καστανιές και τα διάφορα αρωματικά φυτά, τα σεϊτάνια που αποτελούν γνωστούς βιότοπους καθώς επίσης σπηλιές και ορύγματα. Ακόμη, υπάρχουν αρχαιολογικά μουσεία, πανέμορφες και καθαρές παραλίες καθώς και πολύ σπουδαία πολιτιστική και πνευματική κληρονομιά με σπουδαίες προσωπικότητες όπως ο μεγάλος μαθηματικός Πυθαγόρας, ο φιλόσοφος Επίκουρος, ο αστρονόμος Αρίσταρχος και άλλους. Είναι ένα νησί που κύριο χαρακτηριστικό του έχει το καταπράσινο φυσικό περιβάλλον που συνδιάζεται με την πλούσια πανίδα της Σάμου .

Στόχος της εργασίας είναι λαμβάνοντας υπόψη τα πλεονεκτήματα και τις ιδιαιτερότητες αυτού του τόπου, καθώς και εξετάζοντας αν υπάρχουν οι κατάλληλες υποδομές να περιγραφούν οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού που μπορούν να αναπτυχθούν στο νησί και να αποτελέσουν πόλο έλξης ελλήνων και ξένων τουριστών. Τέτοιες μορφές τουρισμού είναι ο εκπαιδευτικός τουρισμός, ο θρησκευτικός τουρισμός, ο αγροτουρισμός, ο οινοτουρισμός και ο πολιτιστικός τουρισμός.

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	2
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο : ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟ	5
1.1 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	5
1.2. ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	9
1.3. ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	11
1.4. ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο : ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	16
2.1. ΟΡΙΣΜΟΣ	16
2.2. ΜΟΡΦΕΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	17
2.3. ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ- ΟΦΕΛΗ ΤΟΥ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	26
2.4. ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο : Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΔΕΙΦΟΡΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟ	28
3.1. ΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΕΙΦΟΡΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	32
3.2. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	32
3.3 ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟΙ ΤΥΠΟΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο Ο ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	35
4.1 ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	41
4.2 ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	42
4.3 ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ^ο : Ο ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΣΑΜΟ.....	47
5.1. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	49
5.2. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	50
5.3. ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	53
5.4. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ.....	56
5.5. ΟΙΝΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ.....	57
Βιβλιογραφία	61

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα παλιά χρόνια η ανάπτυξη των ταξιδιών σχετιζόταν άμεσα με την ανάπτυξη των μεταφορικών μέσων, αφού χωρίς την κατάλληλη υποδομή ο τουρίστας δεν μπορούσε να επισκεφτεί διάφορες περιοχές. Με την ανάπτυξη των μεταφορικών μέσων υπήρχε ασφάλεια και άνεση στα ταξίδια γεγονός που ενθάρρυνε τους λαούς να ταξιδεύουν.

Το εμπόριο ήταν η αιτία για την ανάπτυξη των υποδομών των μετακινήσεων και η βελτίωση των μεταφορικών μέσων θα οδηγούσε στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη. Οι παραπάνω παράγοντες οδήγησαν τελικά σε μια άνθηση των τουριστικών ταξιδιών και στην ανάπτυξη του τουρισμού γενικότερα. Με την πάροδο των ετών ο τουρισμός αποτέλεσε έναν πολύ ισχυρό οικονομικό παράγοντα της κοινωνίας και ιδιαίτερα κερδοφόρο κλάδο για την κοινωνία, την οικονομία.

Βέβαια οι διαφοροποιήσεις από χώρα σε χώρα ήταν πολλές και εκεί ήταν που έπαιζε σημαντικό ρόλο η προτίμηση του τουρίστα και η ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών σε κάθε χώρα. Με αυτόν τον τρόπο και με την ένταση του ανταγωνισμού διαμορφώνονταν ανάλογα και τα μερίδια της κάθε χώρας στην τουριστική αγορά.

Για πολλά χρόνια ο τουρισμός ήταν αγαθό που απολάμβαναν κυρίως οι ανώτερες οικονομικά τάξεις των ανεπτυγμένων βιομηχανικών χωρών. Σήμερα αποτελεί προσιτό αγαθό για σημαντικό ποσοστό των κατοίκων του πλανήτη μας. Τα στοιχεία του Παγκόσμιου Οργανισμού τουρισμού επιβεβαιώνουν ότι το 1990 455,9 εκατομμύρια τουριστών ταξίδεψαν έξω από τη χώρα τους. Το 2002 ο αριθμός τους αυξάνεται σε 702,6 εκατομμύρια ενώ για το 2020 ο αριθμός των διεθνών τουριστών προβλέπεται να φθάσει περίπου τα 1,6 δισεκατομμύρια¹.

¹Οικονομικές και φυσικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στον κλάδο του τουρισμού. Επιτροπή Μελέτης κλιματικών Επιπτώσεων Κλιματικής Αλλαγής. Τράπεζα της Ελλάδος.
<http://www.bankofgreece.gr/>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟ

1.1 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Ο τουρισμός έχει ερμηνευτεί από πολλούς ερευνητές αλλά δεν έχει καταφέρει να συμπεριλάβει στον ορισμό του όλες τις διαστάσεις του. Ένας απλός και κατανοητός ορισμός για τον τουρισμό που χρησιμοποιείται συνήθως αναφέρει ότι τουρισμός είναι η μετακίνηση των ανθρώπων από μία γεωγραφική θέση σε μία άλλη για περίοδο μικρή ή μεγάλη. Με άλλα λόγια ο τουρισμός έχει να κάνει με τις μετακινήσεις προσώπων από τόπο σε τόπο, είτε στο εσωτερικό είτε στο εξωτερικό με σκοπό την αναψυχή²

Λέγοντας αριθμό τουριστών εννοούμε τις μετακινήσεις προσώπων για τουλάχιστον μια νύχτα, για λόγους:

- Ψυχαγωγίας, ανάπαυσης, διακοπών,
- Επισκέψεων σε φίλους και συγγενείς,
- Επαγγελματικούς,
- Υγείας,
- Θρησκευτικούς
- Για διάφορες αθλητικές εκδηλώσεις κ.λ.π.

Με τον όρο τουριστικές εισπράξεις αναφερόμαστε στις εισπράξεις από:

- Ομαδικά και οργανωμένα ταξίδια, διακοπές, εκδρομές
- Διαμονή σε ξενοδοχεία και άλλα καταλύματα
- Φαγητό και ποτά
- Μεταφορές
- Ψυχαγωγία – πολιτιστικές και αθλητικές εκδηλώσεις
- Αγορές

² Αυγερινού-Κολωνία, Σ., Γ. Ζαχαράτος, Ο. Ιακωβίδου, Χ. Κοκκώσης, Μ. Κιούση, Ε. Μπριασούλη, Γ. Σπιλάνης, και Π. Τσάρτας. 2000. Τουριστική ανάπτυξη: πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις. Εξάντας, Αθήνα

- Διάφορα

Συνήθως τα κίνητρα για τουρισμό διαφέρουν από λαό σε λαό και από άνθρωπο σε άνθρωπο. Ορισμένα χαρακτηριστικά κίνητρα τουρισμού είναι τα επαγγελματικά, τα ψυχαγωγίας – ευχαρίστησης, της αναζήτησης περιπέτειας, της εκπαίδευσης, της υγείας, του αθλητισμού και της επίσκεψης αρχαιολογικών χώρων. Η ανάπτυξη του τουρισμού τα τελευταία 40 χρόνια είναι πολύ μεγάλη, καθώς πέρασε από το επίπεδο των λίγων στον μαζικό τουρισμό. Σημαντικοί παράγοντες αυτής της αλλαγής ήταν τόσο η τεχνολογική ανάπτυξη η οποία μείωσε τις αποστάσεις, όσο και η ανάγκη για τη βελτίωση της ποιότητας της ζωής των εργαζομένων στον αναπτυσσόμενο κόσμο.

Ο τουρισμός στη μεταπολεμική περίοδο, ειδικά μετά το 1970, αποτελεί έναν από τους δυνατότερους και ταχύτερα αναπτυσσόμενους τομείς της παγκόσμιας οικονομίας. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του είναι ότι η λειτουργία του συνδέεται με τη διεθνοποίηση μεγάλου αριθμού παραγωγικών κλάδων καθώς και κλάδων παροχής οικονομικών υπηρεσιών. Έτσι μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη σε τρία επίπεδα δημιουργίας: εισοδημάτων, θέσεων απασχόλησης και φορολογικών εσόδων³.

Στην Ελλάδα από το 1950 και μέχρι σήμερα δόθηκε βαρύτητα στην ανάπτυξη του τουρισμού, που ως μια οικονομική δραστηριότητα θα επιδρούσε πολλαπλασιαστικά με θετικές επιδράσεις σε πολλούς σχετικούς κλάδους της οικονομίας των οποίων οι δραστηριότητες σχετίζονται με τον τουρισμό, όπως βιομηχανία, βιοτεχνία, κατασκευές, γεωργία-κτηνοτροφία, υπηρεσίες, μεταφορές, εμπόριο κλπ., συμβάλλοντας στην ανάπτυξη μη βιομηχανοποιημένων και γεωγραφικά απομονωμένων περιοχών, κυρίως νησιωτικών, ορεινών και μη, όπου η αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή συρρικνώνονταν. Έτσι συνέβαλε επίσης στην αύξηση της απασχόλησης και των εισοδημάτων, στην ανακατανομή των εισοδημάτων, στην αναχαίτιση της μετανάστευσης, στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, στην αύξηση του ισοζυγίου πληρωμών από τις συναλλαγματικές εισροές, στην αύξηση των φορολογικών εσόδων του κράτους από τις επενδυτικές και επιχειρηματικές δραστηριότητες, κλπ.

³ Χ.Κοκκώσης-Π.Τσάρτας, „Ανάπτυξη και Περιβάλλον στον Τουρισμό, ΕΑΠ Πάτρα, 1999,σ.21

Τα στατιστικά στοιχεία καταδεικνύουν καθοριστικά το μέγεθος της εξέλιξης από το 1950 έως το 2001 στην Ελλάδα. Ενδεικτικά αναφέρονται αφίξεις τουριστών: 33.333 (1959), 13.019.202 (2001), τουριστικό συνάλλαγμα (σε εκατομ.\$): 4,7 (1950), 9221 (1999), μέση κατά κεφαλήν δαπάνη (σε \$): 141(1950) – 730 (1999). Επίσης, η εξέλιξη των τουριστικών καταλυμάτων (ξενοδοχείων και ενοικιαζόμενων δωματίων) στους κυριότερους νομούς της χώρας από το 1973 μέχρι το 1996 τετραπλασιάστηκαν 237.374 (1973), 3.165.233 (1999).

Τα πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης διαμορφώθηκαν από πολλούς παράγοντες, όπως τους διεθνείς ή υπερεθνικούς φορείς και οργανισμούς που σχετίζονται με την τουριστική ανάπτυξη, τις επιχειρήσεις του ευρύτερου τουριστικού τομέα (tour operators, ξενοδοχειακές επιχειρήσεις, αεροπορικές εταιρείες, πρακτορεία, κλπ.), τις πολιτικές που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με την τουριστική ανάπτυξη σε επίπεδο εθνικό ή τοπικό, τους φορείς ή ομάδες συμφερόντων σε εθνικό ή τοπικό επίπεδο και τις παραμέτρους της τουριστικής ζήτησης και προσφοράς σε διεθνές και τοπικό επίπεδο⁴.

Η διαμόρφωση κυρίως ενός προτύπου ανάπτυξης, υπόκειται στη σχέση αλληλεπίδρασης της ζήτησης και της προσφοράς αποτελώντας και το προϊόν αυτής της σχέσης, με πιθανό κυρίαρχο ρόλο της ζήτησης στις περισσότερες περιπτώσεις. Η διαμορφούμενη ζήτηση μέσα από κίνητρα και τάσεις των τουριστών, αποκτά μορφή, προκαλεί και μεταδίδει στην πλευρά της προσφοράς τα δεδομένα, που θα πρέπει να τους δώσει τη μορφή εκείνη που να ανταποκρίνεται στη συγκεκριμένη μορφή της ζήτησης. Έτσι, μέσα από αυτό το σχήμα διαμορφώνεται το πρότυπο, που θέτει τη βάση της τουριστικής ανάπτυξης και χαρακτηρίζει το τουριστικό προϊόν που προσφέρει η κάθε περιοχή. Τα κυριότερα πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης που διαμορφώθηκαν μεταπολεμικά στον Ελλαδικό χώρο, είναι:

Α. Πρότυπο οργανωμένου μαζικού τουρισμού διακοπών

⁴ Χ.Κοκκώσης-Π.Τσάρτας, „Ανάπτυξη και Περιβάλλον στον Τουρισμό, ΕΑΠ Πάτρα, 1999,σ54-66

Χαρακτηρίζεται από τις εκτεταμένες και οργανωμένες υποδομές και υπηρεσίες που προσφέρει, την εξάρτηση των υπολοίπων κλάδων από τον τουρισμό, εξαιτίας της καθοριστικής παρουσίας του προτύπου στην παραγωγική δομή, τις δυσμενείς επιπτώσεις από την ανάπτυξή του στην τοπική κοινωνία, την οικονομία και το περιβάλλον και την εποχικότητα της ζήτησης. Περιοχές με αυτό το πρότυπο ανάπτυξης είναι τα νησιά Ρόδος, Κρήτη, Κέρκυρα, κλπ

B. Πρότυπο παραθερισμού

Αφορά το πρότυπο, που στηρίζεται στις παραθεριστικές κατοικίες που αναπτύσσονται στην περίμετρο των αστικών κέντρων και σε τουριστικές περιοχές με κίνητρο την πραγματοποίηση διακοπών. Είναι οργανωμένες περιοχές παραθερισμού με πολλά κοινά χαρακτηριστικά με την ανάπτυξη του οργανωμένου τουρισμού διακοπών. Περιοχές με το πρότυπο παραθερισμού είναι τα παράλια των αστικών κέντρων (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Ηράκλειο, κλπ) , παραθαλάσσιες περιοχές (Ξυλόκαστρο, Λουτράκι, Κυλλήνη, Αίγιο, Λαμπίρι, Κορώνη, Πόρτο Γερμενό, Πλαταμώνας, παραλίες της Χαλκιδικής) και ορεινές περιοχές (Πήλιο, Αράχοβα, Καλάβρυτα, κλπ).

Γ. Πρότυπο ενταγμένο στο τοπικό αναπτυξιακό πλαίσιο-Αστικός τουρισμός⁵

Η ανάπτυξη του προτύπου αυτού, χαρακτηρίζεται από την ένταξή του στην τοπική παραγωγική δομή της περιοχής και λειτουργεί συμπληρωματικά. Το πρότυπο του αστικού τουρισμού αναπτύσσει και υπηρεσίες για να εξυπηρετήσει τουρίστες του επαγγελματικού, του πολιτιστικού και του εκπαιδευτικού τουρισμού, όπως συμβαίνει και στο πλαίσιο ενός ταξιδιού διακοπών που περιηγούνται στην πόλη. Οι υποδομές αυτού του τουρισμού λειτουργούν ως τμήμα της ευρύτερης υποδομής της πόλης, στην οποία ο τουρισμός αποτελεί έναν από τους βασικούς τομείς ανάπτυξης. Περιοχές με το πρότυπο αυτό είναι τα αστικά κέντρα (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, κλπ.) για λόγους πολιτιστικούς, υγείας, εκπαίδευσης, κλπ.

⁵ Αυγερινού-Κολωνία, Σ., Γ. Ζαχαράτος, Ο. Ιακωβίδου, Χ. Κοκκώσης, Μ. Κιούση, Ε. Μπριασούλη, Γ. Σπιλάνης, και Π. Τσάρτας. 2000. Τουριστική ανάπτυξη: πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις. Εξάντας, Αθήνα

Τα παραπάνω πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης διαμορφώθηκαν μεταπολεμικά στον Ελλαδικό χώρο μέχρι σήμερα, με διαφοροποιήσεις ως προς το μέγεθος και την ένταση της ανάπτυξης, της ωρίμανσης και του κορεσμού .

1.2. ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Από πλευράς διακινούμενων προσώπων σε Εξωτερικό και Εσωτερικό τουρισμό⁶

- Εσωτερικός τουρισμός: περιλαμβάνει όλες τις μετακινήσεις που πραγματοποιούνται από ημεδαπούς τουρίστες μέσα στην χώρα ή και από αλλοδαπούς, που είναι όμως μόνιμοι κάτοικοι της χώρας.
- Εξωτερικός τουρισμός: περιλαμβάνει τις μετακινήσεις των ξένων τουριστών μέσα σε μια χώρα, καθώς και των ημεδαπών που όμως μένουν μόνιμα στο εξωτερικό. Ο εξωτερικός τουρισμός ενδιαφέρει τις χώρες από την πλευρά της εισροής ξένου συναλλάγματος.

Από πλευράς εξυπηρετούμενων και εξυπηρετούντων προσώπων⁷

- Ενεργητικός τουρισμός περιλαμβάνει την διακίνηση ατόμων ή ομάδων κάτω από την ιδιότητα του τουρίστα.
- Παθητικός τουρισμός: περιλαμβάνει την οργάνωση και την εκμετάλλευση της διακίνησης των τουριστών από επαγγελματίες ή από υπηρεσίες. Επίσης μπορεί να διακριθεί σε τουρισμό υποδοχής και διακίνησης και προβολής υπηρεσιών. Οι υπηρεσίες υποδοχής και διακίνησης αναφέρονται στην ύπαρξη ξενοδοχείων, συγκοινωνιών, οργανωμένων εκδρομών κλπ, ενώ οι υπηρεσίες προβολής αναφέρονται στις ενέργειες για την προώθηση τουριστών.

Από πλευράς ατομικής ή ομαδικής μετακίνησης⁸

⁶ Ελληνικός τουρισμός Μύθοι και Πραγματικότητα, Ελληνικός τουρισμός: ο ρόλος των δημόσιων σχέσεων, Καραθάνος Γιώργος

⁷ Ο.π.

⁸ Ο.π.

- Ατομικός τουρισμός: είναι ο τουρισμός που αναφέρεται σε ένα ή περισσότερα άτομα και πραγματοποιείται έπειτα από δική τους πρωτοβουλία και διοργάνωση.
- Συλλογικός τουρισμός: είναι η οργανωμένη συλλογική μετακίνηση ατόμων που οργανώνεται και εκτελείται από τουριστικά γραφεία, επιχειρήσεις μεταφορών και οποιαδήποτε άλλη κρατική ή ιδιωτική οργάνωση.

Από πλευράς κοινωνικής μέριμνας⁹

Η διάκριση γίνεται με βάση τα κοινωνικά κριτήρια, δηλαδή τουρισμού που οργανώνεται για τις οικονομικά ασθενέστερες κοινωνικές τάξεις. Στη διάκριση αυτή περιλαμβάνονται και όλες οι εργασίες που αναφέρονται στο είδος αυτό της τουριστικής κίνησης.

Στον κοινωνικό τουρισμό λαμβάνονται κάποια μέτρα για τους εργαζομένους και την αξιοποίηση των διακοπών τους. Αυτά τα μέτρα αρχίζουν από την απλή παροχή ταξιδιωτικών διευκολύνσεων για τις σχετικές μετακινήσεις, προχωρούν στη χορήγηση διάφορων εκπτώσεων, την οργάνωση εργατικών κατασκηνώσεων, την χορήγηση αδειών με πλήρεις αποδοχές.

Από πλευράς επιδιωκόμενου σκοπού¹⁰

Σε αυτήν την κατηγορία ανάλογα με τον σκοπό ο τουρισμός παίρνει και την ανάλογη μορφή. Ενδεικτικά οι μορφές είναι :

- Εκπαιδευτικός τουρισμός, είναι ένα είδος συλλογικού τουρισμού που πραγματοποιείται από ή υπέρ σπουδαστών για την εκτέλεση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων των σχολών που φοιτούν.
- Τεχνικός τουρισμός, είναι ένα είδος τουρισμού όπου συνδυάζεται η απόλαυση των φυσικών καλλονών και των καλλιτεχνικών δημιουργημάτων με την γνωριμία των επιτευγμάτων της τεχνικής και της επιστήμης.

⁹ Ο.π.
¹⁰ Ο.π.

- Αθλητικός τουρισμός, είναι ένα είδος τουρισμού που το κύριο περιεχόμενο της ατομικής ή συλλογικής μετακίνησης είναι η συμμετοχή ή παρακολούθηση αθλητικών αγώνων.
- Θρησκευτικός τουρισμός, αναφέρεται σε ατομική ή συλλογική μετακίνηση με σκοπό το προσκύνημα ιερών τόπων ή την συμμετοχή σε θρησκευτικές εκδηλώσεις.
- Μορφωτικός τουρισμός, αποσκοπεί στην διερεύνηση των μορφωτικών οριζόντων των μετακινούμενων. Κατά ένα λόγο ταυτίζεται με τον εκπαιδευτικό τουρισμό καθώς έχουν τον ίδιο σκοπό, διαφέρουν όμως από πλευράς ιδιότητας των μετακινούμενων προσώπων.
- Αρχαιολογικός τουρισμός, σκοπός του είναι η επίσκεψη, θεώρηση και η μελέτη αρχαιολογικών χώρων.
- Ψυχαγωγικός τουρισμός, το είδος αυτό αποσκοπεί στην ψυχαγωγία του μετακινούμενου προσώπου με διάφορες διασκέδασεις

1.3. ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Ο τουρισμός όπως προαναφέραμε είναι μια πρόσκαιρη μετακίνηση των ανθρώπων από έναν τόπο σε έναν άλλο με σκοπό την ικανοποίηση των τουριστικών τους αναγκών, την ψυχαγωγία, αναψυχή και την διασκέδαση. Συνεπώς το φαινόμενο του τουρισμού έχει δύο διαστάσεις. Η μια διάσταση σχετίζεται με την πρόσκαιρη μετακίνηση των τουριστών για τουριστικούς λόγους και ονομάζεται τουριστική ζήτηση¹¹.

Η δεύτερη διάσταση του τουρισμού έχει να κάνει με την υποδοχή και εξυπηρέτηση των τουριστών που μετακινούνται για τουριστικούς λόγους, και ονομάζεται τουριστική προσφορά. Τα προϊόντα ή οι υπηρεσίες που ζητούνται από τους τουρίστες και προσφέρονται από τις τουριστικές επιχειρήσεις ονομάζονται τουριστικά προϊόντα.

¹¹ Κολτσιδόπουλος Γ.Δ., (2000), *Τουρισμός, θεωρητική προσέγγιση*, Εκδόσεις Έλλην

Τα βασικά χαρακτηριστικά του τουρισμού βάσει των εννοιών που δώσαμε παραπάνω είναι τα εξής¹²:

1. Το αποτέλεσμα μιας μεμονωμένης ή ομαδικής μετακίνησης τουριστών σε διάφορους προορισμούς και η διαμονή τους σε αυτά τουλάχιστον ένα 24ωρο. Στόχος αυτής της μετακίνησης είναι η ικανοποίηση των τουριστικών αναγκών των ατόμων και η μεγιστοποίηση της χρησιμότητάς τους.
2. Οι μορφές του τουρισμού αποτελούνται από ένα ταξίδι σε έναν προορισμό και τη διαμονή σε αυτόν. Το ταξίδι και η διαμονή πραγματοποιούνται εκτός του τόπου της μόνιμης κατοικίας του τουρίστα αλλιώς δεν είναι τουρισμός.
3. Οι μετακινήσεις σε διάφορους τουριστικούς προορισμούς είναι μικρής διάρκειας και προσωρινού χαρακτήρα δηλαδή έχουν ημερομηνία λήξης.
4. Οι άνθρωποι μετακινούνται σε διάφορους προορισμούς για λόγους τουριστικούς δηλαδή δεν έχουν σχέση με την μόνιμη διαμονή σε αυτούς ή την επαγγελματική απασχόληση.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι ο τουρισμός περιλαμβάνει κάποιο ταξίδι για αναψυχή και όχι για απασχόληση και τις περισσότερες φορές οι τουρίστες που επισκέπτονται τα διάφορα μέρη είναι ξένοι. Οι επισκέψεις αυτές των τουριστών έχουν χαρακτήρα πρόσκαιρο και βραχυχρόνιο, γεγονός που τον διακρίνει από την μετανάστευση που αποτελεί μια μακροχρόνια μετακίνηση και μόνιμη εγκατάσταση. Ο τουρισμός αποτελείται από σύνθετες δραστηριότητες στις οποίες περιλαμβάνονται:

- Οι μετακινήσεις των ανθρώπων για τουριστικούς λόγους,
- Οι παραγωγοί των τουριστικών αγαθών και υπηρεσιών,
- Οι ταξιδιωτικοί πράκτορες,
- Οι μεσίτες τουριστικών υπηρεσιών,
- Τα έργα υποδομής
- Οι τουριστικές επιχειρήσεις και
- Οι προμηθευτές των τουριστικών προϊόντων¹³

¹² Κολτσιδόπουλος Γ.Δ., (2000), *Τουρισμός, θεωρητική προσέγγιση*, Εκδόσεις Έλλην

¹³ Βαρβαρέσσος Σ. Τουρισμός, οικονομικές προσεγγίσεις, Προπομπός, Αθήνα 1997

Τα τουριστικά προϊόντα σε σχέση με άλλα προϊόντα του τριτογενούς τομέα παρουσιάζουν διαφορετικά χαρακτηριστικά και διακρίνονται από τα άλλα προϊόντα σε ότι αφορά:

- Το τουριστικό προϊόν το οποίο χαρακτηρίζεται από μεγάλη ετερογένεια. Πιο συγκεκριμένα η ποιότητα διαμονής που προσφέρει ένα ξενοδοχείο είναι διαφορετική από αυτή που προσφέρει ένα ενοικιαζόμενο δωμάτιο και υπάρχουν μεγάλες διαφορές ακόμα και ανάμεσα στα ξενοδοχεία.
- Το τουριστικό προϊόν χαρακτηρίζεται από εποχικότητα, δηλαδή οι τουρίστες επιλέγουν συγκεκριμένες περιόδους για να επισκεφτούν κάποιους προορισμούς και συνήθως επιλέγεται το καλοκαίρι.
- Το τουριστικό προϊόν χαρακτηρίζεται από τη γεωγραφική συγκέντρωση αφού άλλοι επιλέγουν ορεινές και άλλοι παραθαλάσσιες περιοχές.
- Το τουριστικό προϊόν είναι εντάσεως εργασίας .
- Το τουριστικό προϊόν καταναλώνεται στον τόπο παραγωγής του και δεν μπορεί να αποσταλεί σε άλλον τόπο.
- Η παραγωγή και η κατανάλωση του τουριστικού προϊόντος πραγματοποιούνται ταυτόχρονα.
- Η ζήτηση για το τουριστικό προϊόν δέχεται σημαντικές επιδράσεις και από μη οικονομικούς παράγοντες όπως είναι οι πολιτικές κρίσεις και οι περιβαλλοντικές καταστροφές¹⁴.

1.4. ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Ο τουρισμός ως φαινόμενο είναι αδιαμφισβήτητο ότι έχει συμβάλλει σημαντικά στην οικονομία των χωρών αλλά έχει επιφέρει και ορισμένα μειονεκτήματα τα οποία θα πρέπει να αντιμετωπιστούν. Ειδικότερα ο τουρισμός ως φαινόμενο βοηθά στην ανάπτυξη της οικονομίας με θετικό αλλά και με αρνητικό τρόπο.

¹⁴ Κολτσιδόπουλος Γ.Δ., (2000), *Τουρισμός, θεωρητική προσέγγιση*, Εκδόσεις Έλλην

Θετική συμβολή¹⁵: Η αύξηση του τουρισμού ιδιαίτερα κατά τους καλοκαιρινούς μήνες είναι γεγονός ότι έχει βοηθήσει σημαντικά στην αύξηση του ΑΕΠ, στην ενίσχυση της απασχόλησης, στον περιορισμό του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών, αλλά και στην αναβάθμιση των περιφερειών μέσω της επιχειρηματικότητας προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες των τουριστών. Το κάθε θετικό αποτέλεσμα που μπορεί να επιφέρει ο τουρισμός προκαλεί αλληπάλληλες επιδράσεις και σε άλλους τομείς με αποτέλεσμα να ευνοείται όλο το σύστημα.

Πιο συγκεκριμένα η τουριστική βιομηχανία συνεργάζεται και με άλλους κλάδους της οικονομίας τους οποίους τους ευνοεί σημαντικά όπως είναι ο αγροτικός τομέας, ο τομέας των μεταφορών, η ναυτική οικονομία, οι κατασκευαστικές εταιρίες, οι επιχειρήσεις εξοπλισμών ξενοδοχείων, οι επιχειρήσεις ηλεκτρισμού – τηλεπικοινωνιών - ύδρευσης.

Η Ελλάδα είναι ένα παράδειγμα χώρας η οποία κατάφερε να ευνοηθεί οικονομικά από τον τουρισμό καθότι αποτελεί ένα σημαντικό πόλο έλξης τουριστών κατά τους καλοκαιρινούς μήνες.

Ωστόσο η χώρα μας δεν μπορεί να παραμένει θεατής του εισερχόμενου τουρισμού καθότι οι ανάγκες των τουριστών συνεχώς μεταβάλλονται και είναι αναγκαίο να εξελιχθούν και οι υπηρεσίες που προσφέρονται.

Από την στιγμή που θα υπάρξει ποιοτική και ποσοτική ενίσχυση των τουριστικών υπηρεσιών στην χώρα μας, ενισχύεται και η ανταγωνιστικότητα μας με αποτέλεσμα να εισέρχονται ετησίως περισσότεροι τουρίστες.

Ωστόσο η επίτευξη ποιοτικότερων και ποσοτικότερων τουριστικών υπηρεσιών δεν είναι εύκολη. Ωστόσο οποιαδήποτε αλλαγή συντελείται στον τουριστικό τομέα επηρεάζει αυτόματα και άλλους παραγωγικούς κλάδους και δείκτες της οικονομίας.

Αρνητική συμβολή¹⁶: Έχει να κάνει με τον αποπροσανατολισμό της επενδυτικής δραστηριότητας, την εξαφάνιση των ηθικών αξιών και η δημιουργία πληθωριστικών πιέσεων εξαιτίας του ότι οι τουρίστες ξοδεύουν πιο πολλά χρήματα

¹⁵ Βαρβαρέσσος Σ. Τουρισμός, οικονομικές προσεγγίσεις, Προπομπός, Αθήνα 1997

¹⁶ Βαρβαρέσσος Σ. Τουρισμός, οικονομικές προσεγγίσεις, Προπομπός, Αθήνα 1997

με αποτέλεσμα την αύξηση της ζήτησης και των τιμών. Για την αποφυγή των αρνητικών επιπτώσεων του τουρισμού προκειμένου να μην αποδυναμώνει τις άλλες παραγωγικές δραστηριότητες, αλλά να αναπτύσσεται και να προωθείται ταυτόχρονα θα πρέπει η ανάπτυξη του τουριστικού κλάδου να είναι προγραμματισμένη και ελεγχόμενη.

Εξίσου σημαντική επίπτωση του τουρισμού είναι αυτή που προκαλεί στο περιβάλλον. Το μέχρι σήμερα μοντέλο του μαζικού τουρισμού που είχαν υιοθετήσει οι περισσότερες χώρες ανάμεσα σε αυτές και η Ελλάδα οδήγησε σε επιβάρυνση του περιβάλλοντος λόγω της υπερβολικής συγκέντρωσης τουριστών σε ορισμένες περιοχές σε σχέση με κάποιες άλλες. Το δομημένο περιβάλλον, ειδικά με ιστορική και πολιτιστική αξία, δέχεται συχνά πιέσεις εξαιτίας του ενδιαφέροντος που παρουσιάζει. Προβλήματα υποβάθμισης αρχαιολογικών και ιστορικών χώρων, προβλήματα ηχορύπανσης αλλά και αισθητικής, ρύπανσης εμφανίζεται συχνά σε αυτές τις περιπτώσεις. Πολλοί ιστορικοί οικισμοί και μνημεία τόσο στο εξωτερικό όσο και στην Ελλάδα (π.χ. αρχαίο θέατρο Επιδαύρου, Κνωσός, Φαιστός κ.α) απειλούνται από τις χιλιάδες επισκέψεις κάθε χρόνο.

Προκειμένου να περιοριστεί αυτή η περιβαλλοντική επιβάρυνση υιοθετήθηκαν ορισμένες μορφές εναλλακτικού τουρισμού ανάλογα με τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της κάθε περιοχής ή περιφέρειας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Η παγκόσμια επιτροπή για το περιβάλλον και την ανάπτυξη διατύπωσε έναν ορισμό για το τί είναι αειφόρος ανάπτυξη θεμελιώνοντας ταυτόχρονα ότι η οικονομική ανάπτυξη και η προστασία του περιβάλλοντος πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ένα ενιαίο ζήτημα. Με τον όρο αειφόρος ανάπτυξη νοείται η διαδικασία μετασχηματισμού όπου η εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πόρων, η κατεύθυνση των επενδύσεων, ο προσανατολισμός της τεχνολογικής ανάπτυξης και οι προσαρμογές στο θεσμικό πλαίσιο εναρμονίζονται και ανυψώνουν τις σημερινές και μελλοντικές δυνατότητες να ικανοποιηθούν¹⁷.

Μιλώντας για αειφόρο ανάπτυξη στον τουρισμό εννοούμε πολλά είδη εναλλακτικού τουρισμού. Στόχος τους είναι να προσελκύσουν τουρίστες που επιθυμούν να ξεφύγουν από τη ρουτίνα της καθημερινότητας αναζητώντας άλλα είδη και τρόπους διασκέδασης διαφορετικά από αυτά του μαζικού τουρισμού, που είναι ιδιαίτερα αναπτυγμένος σε όλο τον κόσμο αλλά και στην Ελλάδα και προτιμάται από το μεγαλύτερο ποσοστό τουριστών (αγγίζει το 80%) μέχρι τώρα. Ο εναλλακτικός τουρισμός σέβεται το περιβάλλον και φροντίζει για τη διατήρησή και την προστασία του.

2.1. ΟΡΙΣΜΟΣ

Με τον όρο εναλλακτικός τουρισμός ορίζεται το σύνολο των ολοκληρωμένων τουριστικών υπηρεσιών, οι οποίες διακρίνονται από εξειδίκευση ανάλογα με τις ιδιαίτερες ανάγκες και προτιμήσεις των πελατών τους, απευθύνονται σε ένα εξειδικευμένο κοινό, στηρίζονται σε οικολογικά ανεκτές και ήπιες δραστηριότητες, ενώ αναδεικνύουν χωρίς να καταστρέφουν τα φυσικά κάλλη μίας περιοχής.

Τα κύρια χαρακτηριστικά του εναλλακτικού τουρισμού είναι η αναζήτηση της αυθεντικότητας και της επαφής με την φύση, η άρνηση των απρόσωπων τουριστικών

¹⁷ Αλεξάνδρου Ι. Πετροπούλου , 1978 , «Τουριστική Γεωγραφία Ελλάδος» , Εκδόσεις Θεοδ. Π. Τυροβολάς.

πακέτων, η αποφυγή των κοσμικών παραλιών, ο συνδυασμός των διακοπών με την προσφορά εθελοντικής εργασίας συμβάλλει στην προστασία του περιβάλλοντος και την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και προσφέρει λύσεις σε προβλήματα της τουριστικής εποχικότητας. Θεωρείται μικρής κλίμακας ανάπτυξης του τουρισμού, που προέρχεται και οργανώνεται από τον τοπικό πληθυσμό ή τους τοπικούς φορείς και προσελκύει τουρίστες με ειδικά ενδιαφέροντα.

2.2. ΜΟΡΦΕΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ¹⁸

ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Αγροτουρισμός ονομάζεται η εναλλακτική εκείνη μορφή τουρισμού η οποία αναπτύσσεται σε μη τουριστικά κορεσμένες αγροτικές περιοχές και συνδέεται με κοινωνικές, περιβαλλοντικές και πολιτισμικές αξίες, οι οποίες επιτρέπουν τόσο στους «οικοδεσπότες» όσο και στους «φιλοξενούμενους» των περιοχών αυτών να υφίστανται αλληλεπιδράσεις και να μοιράζονται εμπειρίες. Τα κυριότερα χαρακτηριστικά του αγροτουριστικού προϊόντος είναι:

- Η απόλαυση του φυσικού περιβάλλοντος και η γνωριμία με τα χαρακτηριστικά φυσικά τοπία, τα τοπία φυσικού κάλλους και την πανίδα και χλωρίδα των εκάστοτε περιοχών.
- Η επαφή και η γνωριμία με την τοπική αγροτική πολιτιστική κληρονομιά, τα ήθη και τα έθιμα των κατοίκων, η συμμετοχή σε τοπικές πολιτιστικές εκδηλώσεις κτλ.
- Η προσφορά διαφοροποιημένων, υψηλής ποιότητας τουριστικών προϊόντων (για παράδειγμα βιολογικών παραδοσιακών προϊόντων, προϊόντων προστατευόμενης ονομασίας προέλευσης, προστατευόμενης γεωγραφικής ένδειξης)
- Η παρατήρηση των γεωργικών δραστηριοτήτων και πιθανώς η συμμετοχή σε αυτές

ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

¹⁸ Ρούπας Β. , Λαλούμης Δ, 1998, «Διοίκηση Τουριστικών Επιχειρήσεων» ,Εκδόσεις Σταμούλης

Η Ελλάδα διαθέτει ιδιαίτερα πλούσιο και ποικίλο φυσικό περιβάλλον, καθώς παρά την μικρή της έκταση παρουσιάζει σπάνια γεωμορφολογία με έντονες αντιθέσεις και πολλές περιοχές υψηλής οικολογικής αξίας. Χιλιάδες δαντελωτές ακτές, επιβλητικά βουνά, σπήλαια και φαράγγια, λίμνες, ποτάμια, βιότοποι εξαιρετικής ομορφιάς και μοναδικά οικοσυστήματα «προικίζουν» την ελληνική γη με εντυπωσιακά τοπία, τα οποία σε συνδυασμό με το ήπιο κλίμα της χώρας καθιστούν την Ελλάδα ιδανικό προορισμό για τους λάτρεις του οικολογικού εναλλακτικού τουρισμού.

Ως οικοτουρισμός ορίζεται ο περιβαλλοντικά υπεύθυνος τουρισμός και η επίσκεψη σε φυσικές περιοχές, που αποσκοπεί στην απόλαυση και εκτίμηση της φύσης (και των πολιτισμικών στοιχείων του παρόντος και του παρελθόντος) και ο οποίος προάγει στη διατήρηση της φύσης, έχει χαμηλή επίδραση επισκεπτών και παρέχει χρήσιμη ενεργή κοινωνικο-οικονομική ανάμιξη του ντόπιου πληθυσμού.

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Ως επαγγελματικός τουρισμός ορίζεται ο τουρισμός που αναπτύσσεται κατά την διάρκεια επαγγελματικών ταξιδιών. Έχει μερικότερες διακρίσεις ανάλογες με το κριτήριο του σκοπού για τον οποίο γίνεται το επαγγελματικό ταξίδι. Αν σκοπός του ταξιδιού είναι η συμμετοχή σε ένα συνέδριο, τότε ονομάζεται συνεδριακός τουρισμός. Αν σκοπός του ταξιδιού είναι η συμμετοχή των επαγγελματιών σε μία έκθεση, τότε πρόκειται για τον τουρισμό εκθέσεων. Αντίστοιχα, στην περίπτωση σεμιναρίων έχουμε τον τουρισμό σεμιναρίων, συμποσίων τον τουρισμό συμποσίων κτλ.

Ο επαγγελματικός τουρισμός αντιπροσωπεύει μία σημαντική αγορά σε διεθνές επίπεδο. Η αγορά αυτή αφορά συνήθως επισκέπτες υψηλού εκπαιδευτικού και οικονομικού επιπέδου, οι οποίοι κινούνται σε καταλύματα υψηλών κατηγοριών, είναι διατεθειμένοι να ξοδέψουν αρκετά χρήματα, αλλά απαιτούν και πολύ υψηλή ποιότητα παρεχόμενων υπηρεσιών και προϊόντων.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Ο πολιτιστικός τουρισμός σχετίζεται με την επίσκεψη σε ένα τόπο με στόχο την επαφή με τα πολιτιστικά στοιχεία αυτού (αρχαιολογικά, βυζαντινά, κλασικά ή νεότερα μνημεία, ιστορία, τέχνες, λαογραφία κτλ.). Συνήθως δεν εμφανίζεται μόνος του, εκτός των περιπτώσεων εκπαιδευτικών εκδρομών σχολείων, αλλά πραγματοποιείται συμπληρωματικά με κάποιο άλλο είδος τουρισμού, προσφέροντας γνώση και ποικιλία στο τουριστικό προϊόν.

Ο πολιτιστικός τουρισμός αποτελεί ένα από τα παλαιότερα και δημοφιλέστερα είδη τουρισμού. Από τους περασμένους αιώνες άτομα ή ομάδες περιηγητών, αναζητώντας τη γνώση, την εμπειρία, την προσωπική ανακάλυψη, πραγματοποιούσαν ταξίδια σε τόπους με αρχαιολογικό, ιστορικό, λαογραφικό ή θρησκευτικό ενδιαφέρον, σε μέρη με διαφορετικό πολιτισμό και εθνολογικές ιδιομορφίες.

Ο πολιτιστικός τουρισμός προσφέρει ευκαιρίες για πολιτιστική εμπειρία, προσφέρει την περιήγηση στη φυσική, καλλιτεχνική και πνευματική κληρονομιά μίας περιοχής καθώς και στη σημερινή δημιουργία.

Επίσης, περιλαμβάνει τη συμμετοχή σε δραστηριότητες είτε παθητικές, όπως παρακολούθηση καλλιτεχνικών εκδηλώσεων (μουσικών συναυλιών, θεατρικών παραστάσεων κ.ά.), επισκέψεις σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους, περιηγήσεις σε πολιτιστικές διαδρομές, είτε ενεργητικές, όπως εκμάθηση τοπικής μαγειρικής, τέχνης ή συμμετοχή σε λαογραφικές δραστηριότητες.

Μία άλλη σημαντική παράμετρος που χαρακτηρίζει αυτή την μορφή τουρισμού, είναι η στενή και ουσιαστική επαφή που αποκτούν οι επισκέπτες με τον τοπικό πληθυσμό, τα ήθη και τις παραδόσεις του, σε συνδυασμό με τα πολιτισμικά δρώμενα στην περιοχή.

Μια μελλοντική επένδυση στον πολιτιστικό τουρισμό μπορεί να αναβαθμίσει το τουριστικό προϊόν. Συγκεκριμένα ως τουριστικό προϊόν μπορεί να θεωρηθεί ένα πρόγραμμα πολιτιστικού τουρισμού, όπου ο τουρίστας θα μαθαίνει την ελληνική γλώσσα, την ελληνική κουζίνα, τους ελληνικούς χορούς και την τοπική ιστορία μέσα από ένα σύνθετο πρόγραμμα οργανωμένων δραστηριοτήτων. Η καινοτομία που

στοχεύει στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας του τουριστικού προϊόντος μιας περιοχής και των επιχειρήσεων που το παράγουν πρέπει να στοχεύει στην υλοποίηση του τρίπτυχου:

ποιότητα, με την υιοθέτηση υψηλών προτύπων σε όλες τις φάσεις της παραγωγικής διαδικασίας,

διαφοροποίηση, με την προσπάθεια ανάπτυξης τουριστικού προϊόντος ή προϊόντων που διαφέρουν από εκείνα των ανταγωνιστών,

αυθεντικότητα, με την ενσωμάτωση τοπικών παραδοσιακών πολιτιστικών και πολιτισμικών στοιχείων της περιοχής υποδοχής στο τουριστικό προϊόν, όπως αποτυπώνονται στο τρόπο ζωής των κατοίκων.

Τα παραπάνω αποτελούν βασικές παραμέτρους για τη προσέλκυση «επαναλαμβανόμενων» καταναλωτών (των repeaters) αλλά και καινούργιων που είναι πρόθυμοι να πληρώσουν υψηλότερες τιμές για να απολαύσουν κάτι το ξεχωριστό, ενώ ταυτόχρονα θα αποτελούν κινητή διαφήμιση της περιοχής. Όμως η υλοποίησή τους απαιτεί όλο και μεγαλύτερη ενσωμάτωση γνώσης (με την αξιοποίηση ειδικά καταρτισμένου ανθρώπινου δυναμικού) στη διαδικασία παραγωγής που θα δίνει περισσότερη αξία (υψηλότερη προστιθέμενη αξία) στους τοπικούς πόρους και στο επενδεδυμένο κεφάλαιο, με αυτονόητα οφέλη για ολόκληρη τη περιφέρεια¹⁹.

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Ο θρησκευτικός τουρισμός αποτελεί σημαντικό κομμάτι της ελληνικής τουριστικής κίνησης και αφορά την επίσκεψη σε θρησκευτικούς τόπους λατρείας, όπως μοναστήρια και εκκλησίες. Τα μνημεία της ελληνικής ορθοδοξίας είναι αναπόσπαστο τμήμα της εθνικής κληρονομιάς και αποτελούν αξιόλογο πόλο έλξης επισκεπτών. Οι βυζαντινές και μεταβυζαντινές εκκλησίες, οι επιβλητικοί καθεδρικοί ναοί, τα ξωκλήσια, τα μοναστήρια, με την αξιόλογη εικονογράφησή τους, με ψηφιδωτά, τοιχογραφίες και εικόνες, μαρτυρούν την επίμονη προσήλωση με την θρησκευτική λατρεία. Ο θρησκευτικός τουρισμός αφορά κυρίως ευσεβείς περιηγητές, φιλέρευνους τουρίστες, αλλά και θαυμαστές της βυζαντινής τέχνης, οι οποίοι, μέσα

¹⁹ Ρούπας Β. , Λαλούμης Δ, 1998, «Διοίκηση Τουριστικών Επιχειρήσεων» ,Εκδόσεις Σταμούλης

από πολιτιστικά οδοιπορικά στον ελληνικό χώρο, έρχονται σε επαφή με την πνευματικότητα της ορθοδοξίας.

Σε πολλές περιοχές της χώρας, ο επισκέπτης έχει την ευκαιρία να συναντήσει, επίσης, κτίσματα και μνημεία λατρείας διαφορετικών δογμάτων και θρησκειών, που συνυπάρχουν σε ένα διαρκή διάλογο, αναδεικνύοντας το σπάνιο ιστορικό και πολιτισμικό παλίμψηστο του ελληνικού χώρου. Ο θρησκευτικός τουρισμός χωρίζεται σε δύο κατηγορίες:

- Προσκυνητές τουρίστες, στους οποίους επικρατεί το θρησκευτικό κίνητρο, επισκέπτονται μία περιοχή αποκλειστικά για την επίσκεψη στον θρησκευτικό χώρο
- Τουρισμός θρησκευτικής κληρονομιάς, του οποίου οι τουρίστες ταξιδεύουν ομαδικά και συνδυάζουν το ταξίδι τους και με άλλες τουριστικές δραστηριότητες

Τα γενεσιουργά αίτια του θρησκευτικού τουρισμού²⁰:

- Το πανανθρώπινο θρησκευτικό συναίσθημα, το οποίο παρακινεί τους τουρίστες να μεταβαίνουν σε τόπους των θρησκευτικών εκδηλώσεων για να ικανοποιήσουν τις θρησκευτικές τους ανάγκες
- Η διασπορά των θρησκευτικών μνημείων-τόπων λατρείας σε διαφορετικούς τόπους από τους τόπους που διαμένουν οι θρησκευόμενοι
- Ο χαρακτηρισμός των μεγάλων χριστιανικών γιορτών σαν ημερών αργίας, γεγονός που επιτρέπει στους εργαζόμενους να απομακρύνονται από τις εργασίες τους, όπως και στους γονείς με παιδιά σχολικής ηλικίας
- Η επιθυμία επιστροφής στις ρίζες, τάση που τα τελευταία χρόνια συνεχώς ενδυναμώνεται

²⁰ Αλεξάνδρου Ι. Πετροπούλου , 1978 , «Τουριστική Γεωγραφία Ελλάδος» , Εκδόσεις Θεοδ. Π. Τυροβολάς.

- Η επιθυμία φυγής από τα αστικά κέντρα, η οποία ενισχύεται από την πιεστική, αγχώδη, και κουραστική ζωή της πόλης και από τις ψυχοσωματικές επιβαρύνσεις του αστικού περιβάλλοντος.

ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΥΓΕΙΑΣ

Τουρισμός υγείας είναι ο τουρισμός όπου οι τουρίστες συμμετέχουν σε προγράμματα υγείας ή σε προγράμματα που σχετίζονται με την υγεία. Τα προγράμματα υγείας είναι: διατήρησης, πρόληψης, θεραπείας, ανάρρωσης και αποκατάστασης της υγείας με σύγχρονες ιατρικές μεθόδους/ φυσικές μεθόδους και προγράμματα που σχετίζονται και επηρεάζουν την υγεία, όπως υγιεινής διαβίωσης, υγιεινής διατροφής, ενεργητικής άθλησης, ψυχικής ισορροπίας, ομορφιάς, αδυνατίσματος, κοινωνικής επανένταξης κτλ.

Τουρισμό υγείας κάνουν οι άνθρωποι που έχουν προβλήματα υγείας ή που θέλουν να μάθουν να ζουν υγιεινά, αλλά παράλληλα έχουν και τουριστικές ανάγκες και προσπαθούν κατά την διάρκεια των διακοπών τους να επιτύχουν και την καλή αντιμετώπιση των προβλημάτων υγείας και την ικανοποίηση των τουριστικών τους αναγκών.

Η ημεδαπή πελατεία, που κατά κανόνα κάνει ιαματικό τουρισμό, αποτελείται από άτομα μέσης και τρίτης ηλικίας με προβλήματα υγείας και από τους συνοδούς τους. Για τα άτομα αυτά η ανακούφιση της υγείας τους έχει πρωταρχική σημασία και η παροχή τουριστικών υπηρεσιών είναι απλή επιβοηθητική.

Στον τουρισμό υγείας ικανοποιούνται και πρόσθετες ανάγκες που έχουν άτομα νεώτερης ηλικίας και μεγαλύτερων σωματικών δυνατοτήτων. Πολλές φορές μάλιστα οι υπόλοιπες ανάγκες πλην αυτών της υγείας, έχουν πρωταρχική σημασία, σε αντίθεση με τον ιαματικό τουρισμό. Στον τουρισμό υγείας επίσης αντιμετωπίζονται ανάγκες που ικανοποιεί η συμβατική ιατρική αλλά οι άνθρωποι που έχουν τις ανάγκες αυτές προτιμούν παράλληλα με την αντιμετώπισή τους να έχουν και τουριστικές δραστηριότητες.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Στα πλαίσια του κοινωνικού του έργου ο Οργανισμός Εργατικής Εστίας εφαρμόζει και τον θεσμό του Κοινωνικού Τουρισμού. Σύμφωνα με το Διεθνές Γραφείο Κοινωνικού Τουρισμού (BITS: Bureau Internationale la Tourisme Social), κοινωνικός τουρισμός είναι το σύνολο των σχέσεων και διεργασιών που προκύπτουν από την επιδοτούμενη από την πολιτεία, βάσει ορισμένων προγραμμάτων, συμμετοχή στον τουρισμό των κοινωνικών στρωμάτων με χαμηλό εισόδημα.

Ο γενικός χαρακτηρισμός των δικαιούχων του κοινωνικού τουρισμού είναι «κοινωνικά στρώματα με χαμηλά εισοδήματα» (ορισμός BITS) ή «ομάδες ατόμων που για διάφορες αιτίες, αλλά κυρίως για κοινωνικούς λόγους και για λόγους υγείας, έχουν δυσκολίες να κάνουν διακοπές» (ορισμός της Ε.Ε.) Κάτω από αυτούς τους χαρακτηρισμούς μπορούν να υπαχθούν διάφορες κατηγορίες ατόμων, όπως:

- Εργαζόμενοι και συνταξιούχοι με χαμηλό εισόδημα
- Άνεργοι
- Άτομα με ειδικές ανάγκες συμπεριλαμβανομένων και των υπερηλίκων
- Πολύτεκνοι των οποίων το εισόδημα είναι συνήθως ανεπαρκές λόγω των μεγάλων οικογενειακών δαπανών
- Πολιτικοί πρόσφυγες, αγρότες και αγρότισσες των οποίων η πρόσβαση στον τουρισμό είναι δύσκολη ή δεν έχουν την απαιτούμενη πληροφόρηση και εμπειρία
- Ανύπαντρες μητέρες και γυναίκες ή άντρες εν χηρεία που αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα οικονομικά προβλήματα
- Η νεολαία, για τα προγράμματα της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, που δεν έχει δικό της εισόδημα και αντιμετωπίζει δαπάνες σπουδών
- Οι ασφαλισμένοι του ΙΚΑ, για τα προγράμματα της Εργατικής Εστίας, που κατά κανόνα είναι χαμηλόμισθοι και χαμηλοσυνταξιούχοι²¹.

²¹ Αλεξάνδρου Ι. Πετροπούλου , 1978 , «Τουριστική Γεωγραφία Ελλάδος» , Εκδόσεις Θεοδ. Π. Τυροβολάς.

Σκοπός του θεσμού αυτού είναι να δώσει τη δυνατότητα στους εργαζόμενους, συνταξιούχους και στα προστατευόμενα μέλη τους, να πραγματοποιήσουν διακοπές σε τουριστικά καταλύματα της χώρας μας με μικρή οικονομική συμμετοχή.

Το πρόγραμμα προβλέπει 8ήμερες διακοπές (7 διανυκτερεύσεις) σε ξενοδοχεία, κάμπινγκ, ενοικιαζόμενα δωμάτια - διαμερίσματα και τουριστικές επιπλωμένες κατοικίες - επαύλεις που συμμετέχουν σ' αυτό, με παροχή ημιδιατροφής ή πρωινού ή μόνο με διανυκτέρευση (χωρίς πρωινό), με έκπτωση στο βραδινό φαγητό και μειωμένο εισιτήριο στα μέσα μεταφοράς (πλοίο - λεωφορείο - τρένο - αεροπλάνο). Ο δικαιούχος είτε για ημιδιατροφή, είτε για πρωινό, είτε για διανυκτέρευση (χωρίς πρωινό) καταβάλλει τα ποσά - κατ' άτομο την ημέρα , όπως αναγράφονται αναλυτικά στον ένθετο πίνακα με τα καταλύματα

ΑΘΛΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Ο αθλητικός τουρισμός είναι η εναλλακτική μορφή τουρισμού κατά τη διάρκεια της οποίας οι τουρίστες ασκούνται, γυμνάζονται, παίζουν ή αθλούνται και συγκεκριμένα επιδίδονται σε ένα ή περισσότερα αγωνίσματα. Η μορφή αυτή του τουρισμού ονομάζεται ειδικότερα αθλητικός τουρισμός ανάπαυσης ή αναψυχής.

Όταν οι ασχολούμενοι με τον αθλητισμό (αθλητές, προπονητές, συνοδοί, βοηθητικό προσωπικό, οπαδοί) ταξιδεύουν για να συμμετάσχουν σε αθλητικούς αγώνες, αλλά προ, ενδιάμεσα και μετά τους αγώνες αναπτύσσουν τουριστικές δραστηριότητες, τότε προκύπτει η εναλλακτική μορφή του αθλητικού τουρισμού επιδόσεων ή άμιλλας.

Ο τουρισμός χειμερινών αθλημάτων ή σπορ είναι μια δυναμική μορφή τουρισμού, που προσπαθούν να αναπτύξουν οι χώρες υποδοχής και φιλοξενίας των τουριστών, στην προσπάθειά τους να διαφοροποιήσουν το τουριστικό προϊόν τους, αξιοποιώντας έτσι την τουριστική περίοδο και προσελκύοντας διάφορες κατηγορίες τουριστών.

Η τουριστική αυτή μορφή καλύπτει το σύνολο των τουριστικών δραστηριοτήτων που διεξάγονται κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Συγκεκριμένα

καλύπτει τις δραστηριότητες εκείνες που εκδηλώνονται σε ορισμένο γεωγραφικό χώρο και για την ακρίβεια, σε ορεινές περιοχές, σε συνδυασμό πάντα με ορισμένες κλιματολογικές συνθήκες, όπως είναι οι χαμηλές θερμοκρασίες που πλησιάζουν τους 0ο Κελσίου ή και κάτω από αυτούς, πολύ χιόνι, κλπ²².

Τα άτομα που επιλέγουν να κάνουν αυτής της μορφής τουρισμό, συνδέονται αποκλειστικά με χειμερινά σπορ και άλλες συναφείς δραστηριότητες και ουσιαστικά είναι τα άτομα που κάνουν στα χιονοδρομικά κέντρα.

Άλλη μορφή αθλητικού τουρισμού είναι ο χιονοδρομικός. Ο χιονοδρομικός τουρισμός είναι εκείνη η εναλλακτική μορφή τουρισμού κατά τη διάρκεια της οποίας, η κύρια δραστηριότητα των τουριστών είναι οι χιονοδρομίες. Συχνά, αλλά όχι σωστά, ο χιονοδρομικός τουρισμός αναφέρεται σαν χειμερινός ή ορεινός τουρισμός. Είναι πράγματι και χειμερινός και ορεινός, όμως αυτά είναι κάποια από τα χαρακτηριστικά του και όχι αυτή καθ' αυτή η κατηγορία. Γιατί υπάρχουν και άλλες μορφές τουρισμού που είναι χειμερινές ή ορεινές, όπως ο τουρισμός παραχείμασης ή ο ορειβατικός τουρισμός.

ΓΕΩΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Ο γεωτουρισμός θεωρείται μια νέα μορφή πολιτιστικο-περιβαλλοντικού τουρισμού, που μπορεί να αναπτυχθεί σε περιοχές που διαθέτουν σημαντικά γεωλογικά μνημεία, τα οποία μπορούν να αποτελέσουν πόλο προσέλκυσης τουριστών ειδικού ενδιαφέροντος.

ΠΕΡΙΠΑΤΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Ο περιπατητικός τουρισμός ορίζεται ως η πραγματοποίηση τουριστικών δραστηριοτήτων, που αφορούν τη διενέργεια περιπατητικών εκδρομών διαμέσου περιοχών αξιόλογης αισθητικής, περιβαλλοντικής και πολιτιστικής αξίας. Η πεζοπορία σαν φυσική σωματική δραστηριότητα είναι συμφυής της ανθρώπινης

²² Αλεξάνδρου Ι. Πετροπούλου , 1978 , «Τουριστική Γεωγραφία Ελλάδος» , Εκδόσεις Θεοδ. Π. Τυροβολάς.

σωματικής οντότητας, εύκολη στην εξάσκησή της και προσιτή σε όλους. Η πεζοπορία γίνεται σε βατές λοφώδεις και ημιορεινές περιοχές με σκοπό την ήπια σωματική άθληση μέσα σε ένα παρθένο φυσικό περιβάλλον και με τη δυνατότητα περιήγησης και επίσκεψης αξιοθέατων περιοχών που βρίσκονται κοντά στα μονοπάτια της πεζοπορίας.

2.3. ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ- ΟΦΕΛΗ ΤΟΥ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Οι θετικές επιδράσεις της ανάπτυξης των διαφόρων μορφών του εναλλακτικού τουρισμού στην Ελλάδα εντοπίζονται σε οικονομικό, κοινωνικό, πολιτισμικό, περιβαλλοντικό επίπεδο της χώρας²³.

Σε επιχειρηματικό επίπεδο, ο εναλλακτικός τουρισμός συμβάλλει στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Αυτό είναι καθοριστικό για τις ευαίσθητες, από άποψη εργασίας, κοινωνικές ομάδες των νέων και των γυναικών. Μπορεί να ενεργοποιήσει άμεσα θέσεις εργασίας μέσω ξενοδοχείων, εστιατορίων, πωλήσεων αναμνηστικών αντικειμένων αλλά και έμμεσα με την παροχή αγαθών και υπηρεσιών που χρειάζονται από τις επιχειρήσεις που σχετίζονται με τον εναλλακτικό τουρισμό.

Ακόμα, αναπτύσσεται συνήθως από τον τοπικό πληθυσμό δημιουργώντας συμπληρωματικά εισοδήματα για τις οικογένειες και συγκρατώντας τον κόσμο στις εστίες του. Αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία στις περιοχές που αντιμετωπίζουν σημαντική πληθυσμιακή μείωση και δημογραφική γήρανση.

2.4. ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Όταν η ανάπτυξη του εναλλακτικού τουρισμού δεν είναι συμβατή με τις αρχές της αειφορικής διαχείρισης έχει δυσμενείς επιπτώσεις στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον. Στην περίπτωση αυτή, οι επιπτώσεις αναφέρονται²⁴:

²³ Ρούπας Β. , Λαλούμης Δ, 1998, «Διοίκηση Τουριστικών Επιχειρήσεων» ,Εκδόσεις Σταμούλης

- Στην άναρχη και υπέρμετρη ανάπτυξη του σε βάρος της φέρουσας ικανότητας της περιοχής, που προκαλεί υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος των περιοχών.
- Στον κίνδυνο ανάπτυξης του τουρισμού στις περιφερειακές περιοχές εις βάρος της ζωής της υπαίθρου.
- Στην αλλοίωση του πολιτισμικού χαρακτήρα των περιοχών, στις περιπτώσεις που ο εναλλακτικός τουρισμός ακολουθήσει τα γνωστά αναπτυξιακά τουριστικά «πρότυπα» των περασμένων δεκαετιών (πρότυπα του μαζικού τουρισμού).
- Στον κίνδυνο αλλοίωσης οικοσυστημάτων, υγροβιότοπων και γενικά οικολογικά ευαίσθητων περιοχών.

²⁴ Γεώργιος Κοτσιδόπουλος, 'Ο τουρισμός, θεωρητική προσέγγιση'

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΕΙΦΟΡΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟ

Τα τελευταία έτη μια καινούρια λέξη αναφέρεται όλο και συχνότερα όχι μόνο από τους ειδικούς επιστήμονες που ασχολούνται με την μελέτη της φύσης αλλά και από τους δημοσιογράφους, οικονομολόγους, πολιτικούς, κλπ. Η λέξη αυτή είναι αειφορία ή αειφορικός ως επίθετο²⁵.

Ο όρος αειφορία εμφανίζεται για πρώτη φορά στη γερμανόφωνη δασική βιβλιογραφία στις αρχές του 18ου αιώνα ως “Nach- haltigkeit” ουσιαστικό και ως “nachhaltig” επίθετο ή επίρρημα (οικονομική δασοκομία- οδηγία για καλλιέργεια αγρίων δένδρων). Ως δασικός όρος καθιερώθηκε στις αρχές του 19ου αιώνα από τους Hartig, Karstrofer, κλπ και είχε την έννοια της επιδίωξης μιας διηνεκούς μέγιστης προσφοράς υλικών και μη υλικών αγαθών από το δάσος. Στα ελληνικά αποδόθηκε ο όρος ως «διηνέκεια των καρπώσεων» ή ως αειφορία ή αειφορική κάρπωση.

Με τη πάροδο του χρόνου η λέξη αειφορία έχασε την έννοια του ειδικού επιστημονικού της όρου και απέκτησε την έννοια της λέξης- κλειδί με την επαναδιατύπωση της αειφορικής αρχής, κατά την οποία η αειφορία δεν σημαίνει μόνο τη διαρκή, σταθερή και σύμμετρη παραγωγή αγαθών, υπηρεσιών και επιδράσεων αλλά κυρίως τη διατήρηση του δάσους ως ενός, λειτουργικού συστήματος. Για την τήρηση της αρχής της αειφορίας είναι απαραίτητη η τήρηση δύο άλλων αρχών, της διατήρησης του δάσους και της διατήρησης της παραγωγικότητας του εδάφους. Έτσι η αειφορία μετατρέπεται σε αρχή διαχείρισης και βρίσκει εφαρμογή όχι μόνο στα δασικά οικοσυστήματα, αλλά και σε όλα τα φυσικά οικοσυστήματα και τους ανανεώσιμους φυσικούς πόρους²⁶.

Η έννοια της φέρουσας ικανότητας είναι εύκολο να εφαρμοστεί μόνο σε νέους τουριστικούς προορισμούς όπου ο μαζικός τουρισμός δεν έχει δημιουργήσει έντονες αρνητικές επιπτώσεις. Το σημαντικότερο πρόβλημα που εμφανίζει η έννοια της φέρουσας ικανότητας έχει να κάνει με τον τρόπο υπολογισμού της αφού δεν μπορεί

²⁵ Τσάρτας Π., Αειφόρος Ανάπτυξη και Τουρισμός: Προβληματισμοί και προτάσεις για ένα διαφορετικό είδος της τουριστικής ανάπτυξης, εκδόσεις Παπασωτηρίου, Αθήνα, 1999

²⁶ Ελένη Ν. Σταμάτου, Πράσινη Επιχειρηματικότητα – χωρικός σχεδιασμός και περιβαλλοντική διαχείριση, διαθέσιμο από URL:<http://Kallithea.hua.gr> [cited 2010 Ιανουάριος 15]

να προσδιοριστεί ένα μέτρο το οποίο θα μπορεί να εκτιμά το μέγεθος των επιπτώσεων του τουρισμού.

Παράλληλα δεν είναι εύκολος ο προσδιορισμός του μέγιστου αριθμού τουριστών που μπορεί να δεχτεί μια περιοχή και η εποχικότητα αποτελεί σημαντικό εμπόδιο εκτίμησης της φέρουσας ικανότητας λόγω του ότι ο συνωστισμός και οι μέγιστοι αριθμοί συγκέντρωσης εμφανίζονται για ένα μικρό χρονικό διάστημα μέσα στο χρόνο²⁷. Η επέκταση του ορισμού της φέρουσας ικανότητας πέρα από την περιβαλλοντική διάσταση οδήγησε στην υιοθέτηση της έννοιας του βιώσιμου τουρισμού. Η πιο σημαντική διαφορά ανάμεσα στον βιώσιμο τουρισμό και στην φέρουσα ικανότητα είναι ότι στο βιώσιμο τουρισμό δεν υπάρχουν όρια που δεν πρέπει να υπερβεί η τουριστική ανάπτυξη, αλλά υπάρχει μια συνεχής προσπάθεια ανάπτυξης και αναβάθμισης των οικονομικών, κοινωνικών, περιβαλλοντικών και πολιτιστικών επιδόσεων της χώρας. Ο βιώσιμος τουρισμός είναι η προσπάθεια απομάκρυνσης του συμβατικού ή μαζικού τουρισμού και προσπάθεια βελτίωσης της κατάστασης μιας περιοχής σε σχέση με το πώς ήταν κατά την διάρκεια του μαζικού τουρισμού²⁸.

Ο βιώσιμος τουρισμός ως έννοια και πρακτική είναι πιο αποτελεσματικός σε σχέση με την φέρουσα ικανότητα λόγω του ότι δεν προσκρούει στα υπάρχοντα προβλήματα και βελτιώνει την υπάρχουσα κατάσταση του περιβάλλοντος και της κοινωνίας γενικότερα χωρίς να ξεπερνά τα όρια όπως γίνεται στην περίπτωση της φέρουσας ικανότητας. Από τα παραπάνω μπορούμε να συνοψίσουμε τις πολιτικές αειφορίας της χώρας μας στον εναλλακτικό τουρισμό. Συγκεκριμένα:

- Ειδικός σχεδιασμός της τουριστικής ανάπτυξης με στόχο την ισορροπία ανάμεσα στην κοινωνία, την οικονομία και το περιβάλλον
- Ενίσχυση όλων των μέτρων (τοπικές αναπτυξιακές πρωτοβουλίες, λειτουργικές διασυνδέσεις ανάμεσα στους διαφορετικούς κλάδους της οικονομίας, έρευνα, εκπαίδευση, Μάρκετινγκ) που συμβάλλουν στις διαδικασίες ανατροφοδότησης της ανάπτυξης.

²⁷ Σπιλάνης, Γ., & Βαγιάννη, Λ., 2004, «Βιώσιμος τουρισμός και φέρουσα ικανότητα», Εργαστήριο Τοπικής και Νησιωτικής Ανάπτυξης

²⁸ Γεωργόπουλος, Α., Τσαλίκη, Ε. (1993) Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Αθήνα: Gutenberg

- Ειδικό θεσμικό πλαίσιο που να προωθεί τις διαδικασίες της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης και την τοπική συμμετοχή.
- Προώθηση μέτρων και πολιτικών που συμβάλλουν στην προστασία και την ανάδειξη του τοπικού φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος
- Χρήση των ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού ως βασικού άξονα της τοπικής τουριστικής ανάπτυξης.

Ο αειφόρος τουρισμός είναι μια πολιτική της τουριστικής ανάπτυξης και σχεδιασμού που μπορεί να εφαρμοσθεί σε όλες τις μορφές του τουρισμού και ειδικότερα σε περιοχές που επικρατεί ο μαζικός τουρισμός και σε αυτές όπου βρίσκονται στα πρώτα στάδια της ανάπτυξής τους, ενθαρρύνοντας έτσι την ανάπτυξη των αειφόρων εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Οι ιδιαιτερότητες που παρουσιάζουν μέχρι σήμερα οι ορεινές περιοχές, αποτελούν και τα βασικά αίτια που οι περιοχές αυτές δεν ακολούθησαν τους ρυθμούς ανάπτυξης των αντίστοιχων πεδινών και πολύ περισσότερο των αστικών και βιομηχανικών κέντρων²⁹.

Η μορφολογία του εδάφους, οι κλιματολογικές συνθήκες και η σε αρκετά μεγάλη απόσταση και μικρή σε αριθμό δημιουργία οικιστικών συνόλων σε συνδυασμό με τις ελλειπείς ή ανεπαρκείς υποδομές, την μικρή συμμετοχή και το περιορισμένο ενδιαφέρον τόσο κρατικών όσο και ιδιωτικών φορέων για συμβολή στην κάθε μορφή ανάπτυξης, οι δυσκολίες πρόσβασης, η πληθυσμιακή συρρίκνωση, η εγκατάλειψη παραδοσιακών δραστηριοτήτων αλλά και σε ορισμένες περιπτώσεις η υπερεκμετάλλευση (βόσκηση, υλοτομία κ.λπ), αποτελούν ορισμένα μόνο από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι ορεινές και ημιορεινές αγροτικές περιοχές και έχουν αποτέλεσμα την σημαντική υποβάθμιση του περιβάλλοντος (διάβρωση, μείωση υδάτινων αποθεμάτων, απώλεια ειδών χλωρίδας και πανίδας, κ.λπ).

Σύμφωνα με τον ορισμό που έχει δοθεί από την επιτροπή Bruntland για την αειφορική ανάπτυξη, αυτή ορίζεται ως: *ανάπτυξη η οποία καλύπτει τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να υπονομεύει την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες*. Επομένως ο όρος «αειφορία» και το είδος της ανάπτυξης που

²⁹ Φλογαΐτη, Ε. & Δασκολιά Μ. (2004). Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: Σχεδιάζοντας ένα αειφόρο μέλλον. Στο: Π. Αγγελίδης & Γ. Μαυροειδής (επιμ.), *Εκπαιδευτικές*

προσδιορίζει αναφέρεται στους φυσικούς πόρους, στο περιβάλλον, στις κοινωνίες και στην ανθρώπινη ζωή. Έτσι, τα θέματα που καλείται να αντιμετωπίσει μπορούν να ομαδοποιηθούν όπως παρακάτω³⁰:

Εκμετάλλευση φυσικών πόρων

- Μείωση της βιοποικιλότητας
- Αποθέματα πόσιμου νερού
- Ψαρότοποι και υγρότοποι
- Δάση και υλοτομία
- Πηγές ενέργειας
- Πηγές μεταλλευμάτων
- Εκμετάλλευση του υπεδάφους

Μόλυνση και απόβλητα

- Ατμοσφαιρικές και κλιματολογικές αλλαγές
- Ατμοσφαιρική ρύπανση
- Θαλάσσια ρύπανση
- Μόλυνση του υδροφόρου ορίζοντα
- Μόλυνση του υπεδάφους
- Απόθεση και επεξεργασία λυμάτων και αποβλήτων

Κοινωνία και συνθήκες διαβίωσης

- Αύξηση του πληθυσμού
- Πείνα και ποιότητα τροφίμων
- Στέγη και καταφύγιο
- Εξάπλωση της αστικοποίησης και αστυφιλίας
- Υγεία και ασθένειες

³⁰ ΥΠ.Ε.Π.Θ. – Σ.Ε.Π.Ε.Δ (2006). Το πλαίσιο αναφοράς της Εκπαίδευσης για την Αειφορία – Εγκύκλιοι για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Αθήνα.

- Κοινωνική ανισότητα και άνιση κατανομή του πλούτου

3.1. ΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΕΙΦΟΡΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Σύμφωνα με την Ελληνική τουριστική νομοθεσία όσον αφορά την προστασία του περιβάλλοντος και τις υποχρεώσεις των τουριστικών επιχειρήσεων, οι τουριστικές εγκαταστάσεις οφείλουν να συμμορφώνονται προς το θεσμικό πλαίσιο που αναφέρεται στις μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων (Υ.Α. 69269/90), στις διαδικασίες χωροθέτησης, στις τεχνικές προδιαγραφές, στις διατάξεις σχετικά με την ύδρευση και την αποχέτευση. Οι διατάξεις αυτές έχουν εφαρμογή πριν ακόμη από τη λειτουργία μιας μονάδας και ελέγχονται από τον Ε.Ο.Τ. και τις άλλες συναρμόδιες υπηρεσίες. Κατά τη φάση της λειτουργίας, οι περιβαλλοντικοί όροι που πρέπει να τηρούνται σχετίζονται κυρίως με την προστασία από τη ρύπανση της ατμόσφαιρας και των νερών, τη διάθεση των αποβλήτων καθώς και τον έλεγχο του θορύβου. Οι δραστηριότητες των τουριστικών επιχειρήσεων στον τομέα αυτό παρακολουθούνται και ελέγχονται από τις αρμόδιες τοπικές και περιφερειακές αρχές και το Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.

Ορισμένες ξενοδοχειακές επιχειρήσεις έχουν αρχίσει να εφαρμόζουν συστήματα πιστοποίησης της διασφάλισης της ποιότητας ως προς την περιβαλλοντική διαχείριση, σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα ISO 14001 και το ευρωπαϊκό πρότυπο EMAS. Οι πρωτοβουλίες αυτές ενισχύονται μέσω του 3ου Κ.Π.Σ³¹.

3.2. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Μια πολιτική για τον τουρισμό στην Αρκαδία, με γνώμονα μια στρατηγική βιώσιμης ανάπτυξης, θα μπορούσε να αναλυθεί με προσεγγίσεις που παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις κυρίως ως προς την έμφαση της σχέσης τουρισμού και περιβάλλοντος, μια σχέση αμφίδρομη που καθιστά τον τουρισμό και το περιβάλλον δύο όρους ‘καταδικασμένους’ να ζουν μαζί η να χαθούν :

³¹ ΥΠΕΧ «Προστατευόμενες φυσικές περιοχές προς ένα ολοκληρωμένο σύστημα διαχείρισης», ενημερωτικό έντυπο, Αθήνα, 2001

Αφενός ένας τουριστικός σχεδιασμός τομεακής πολιτικής ανάπτυξης για τον Νομό, με την έννοια του βιώσιμου τουρισμού (sustainable tourist development), θα εστίαζε την προσοχή του σε καθαρά οικονομική βάση και στην διατήρηση της οικονομικής τουριστικής δραστηριότητας σε μακροχρόνια βάση κατ' απόλυτη προτεραιότητα. Η ποιότητα του περιβάλλοντος θα αποτελούσε σε αυτή την περίπτωση έναν απλό παράγοντα ανταγωνιστικότητας στον οποίο το περιβάλλον θα όφειλε την προστασία του.

Μια τέτοια μορφή ανάπτυξης συνοδεύεται συνήθως από χαλαρή περιβαλλοντική νομοθεσία και ελλείψεις ελεγκτικών μηχανισμούς που αναδεικνύουν μόνο βασικές πτυχές της προστασίας του περιβάλλοντος, εκείνες μόνο που αυστηρά στοχεύουν στην ανάδειξη του τουριστικού προϊόντος και στην μακροβιότητά του. Το περιβάλλον αποτελεί απλώς σε αυτές τις περιπτώσεις ένα υποσύνολο μέσα σε όλα τα άλλα που στο σύνολό τους διαμορφώνουν ένα ανταγωνιστικό τουριστικό προϊόν. Αφετέρου, μια περιβαλλοντική στρατηγική τουριστικής ανάπτυξης που θα στήριζε την βιωσιμότητά της στα οικοσυστήματα, δεν θα ήταν ενδεδειγμένη για την περιοχή μας, εφόσον εφαρμόζεται κυρίως σε περιοχές που από περιβαλλοντικής απόψεως και οικοσυστημάτων παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον με μικρή ή ανύπαρκτη τουριστική ή άλλου είδους οικονομική δραστηριότητα, πλην ενίοτε του πρωτογενούς τομέα³².

3.3 ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟΙ ΤΥΠΟΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.

Συνεπώς η στρατηγική τουριστικής ανάπτυξης της ορεινής Αρκαδίας πρέπει να προσαρμόζεται στην ιδιαιτερότητά της, στη θέση και τη φυσική ομορφιά της, τον πολιτισμό της και να μην χαρακτηρίζεται από συσσωρευτικές δυσμενείς συνέπειες. Δεν πρέπει να δέχεται τα βραχυχρόνια οφέλη για τους λίγους, σε βάρος των μακροχρόνιων για τους πολλούς και πρέπει να πρεσβεύει ότι οι ανάγκες του παρόντος, πρέπει να αντιμετωπίζονται χωρίς να μειώνουν την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να αντιμετωπίσουν τις δικές τους. Οφείλει να περιορίσει το τουριστικό κόστος και συγκεκριμένα το οικονομικό, το κοινωνικό, το πολιτιστικό και

³² Κομίλης Π. Οικοτουρισμός «Η εναλλακτική προοπτική αιεφόρου τουριστικής ανάπτυξης», εκδόσεις Προπομπός, Αθήνα, 2005

το περιβαλλοντικό και να παραμείνει σύμφωνη με την αρχή της φέρουσας ικανότητας³³.

Κατ' αυτό τον τρόπο οι προτάσεις μας έχουν να κάνουν αποκλειστικά με τύπους αειφόρου τουριστικής ανάπτυξης. Με έναν άλλο τουρισμό: «μειοψηφικό αλλά και υπαρκτό, πολιορκημένο αλλά και ελεύθερο, διωκόμενο αλλά και μαχόμενο. Με δράση παράλληλη προς εκείνες τις δυνάμεις που αγωνίζονται για μια νέου τύπου ανάπτυξη, για τη λειτουργία του τουρισμού ως μέσου συμφιλίωσης των λαών, για τη μεγιστοποίηση των ωφελειών των τοπικών κοινωνιών, για την ελαχιστοποίηση των περιβαλλοντικών αλλοιώσεων».

Ως κυρίαρχες κατευθύνσεις σημειώνονται δύο βασικοί τύποι εναλλακτικού τουρισμού : α) τον κοινωνικό – πολιτιστικό εναλλακτικό τουρισμό που περιλαμβάνει τον αγροτουρισμό, εφ' όσον ένα μεγάλο μέρος της τουριστικής εμπειρίας στηρίζεται στο πολιτιστικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο λειτουργούν τα αγροκτήματα, β) τον οικοτουρισμό που περιλαμβάνει ένα τύπο τουρισμού με λιγότερο κοινωνικό-πολιτιστικό προσανατολισμό αλλά περισσότερο φυσικό, αφού στηρίζεται στους φυσικούς πόρους ως στοιχεία υποκίνησης.

³³ Σχίζα, Κ.(2004). Η συστημική προσέγγιση στα προγράμματα Περιβαλλοντικής δκπαίδευσης. Διδακτορική διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή τμήμα Φ.Π.Ψ, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο Ο ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Τα τελευταία χρόνια, ο χώρος της ανώτατης τουριστικής εκπαίδευσης παρουσιάζει δυναμική ανάπτυξη στον διεθνή χώρο, αν και στην Ελλάδα παρατηρείται σημαντική υστέρηση. Πολλές προσπάθειες εκ μέρους της ακαδημαϊκής και εκπαιδευτικής κοινότητας στοχεύουν στην διαρκή αναβάθμιση της τουριστικής εκπαίδευσης και την προσαρμογή της στις σύγχρονες απαιτήσεις τόσο της τουριστικής βιομηχανίας όσο και της ευρύτερης οικονομίας και κοινωνίας. Σε διεθνές επίπεδο, ενδεχομένως δεν είναι υπερβολικός ο ισχυρισμός ότι κατά την τελευταία δεκαετία έχουν γίνει, συγκριτικά με το παρελθόν, πολύ περισσότερες και ουσιαστικότερες προσπάθειες βελτίωσης και περαιτέρω ανάπτυξης της πανεπιστημιακής τουριστικής εκπαίδευσης³⁴.

Η ραγδαία ανάπτυξη του Τουρισμού - ιδιαίτερα μετά το 1980 - σε ένα διαρκώς και μεγαλύτερο αριθμό χωρών τόσο του ανεπτυγμένου, όσο και του αναπτυσσόμενου κόσμου - αύξησε την ζήτηση για εργαζόμενους και στελέχη στον Τουρισμό σε πολλές και διαφορετικές ειδικότητες. Στο Διεθνή χώρο καταγράφονται δυο κυρίως τάσεις στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση στον Τουρισμό. Η πρώτη είναι αυτή που θέτει τις Προπτυχιακές Τουριστικές Σπουδές υπόθεση κυρίως των Πανεπιστημίων και συναντάται στις περισσότερες αναπτυγμένες και τουριστικές χώρες. Η δεύτερη είναι αυτή που στηρίζεται σε ένα μικτό σύστημα με Τριτοβάθμιες Σπουδές τόσο σε Πανεπιστήμια, όσο και σε Σχολές Τουρισμού με εξειδικευμένο κυρίως πεδίο (π.χ. Μάνατζμεντ Ξενοδοχειακών Επιχειρήσεων)³⁵. Αναφορικά με τις Μεταπτυχιακές Σπουδές και την Έρευνα στον Τουρισμό αυτά κατά κύριο λόγο αποτελούν προνομιακό πεδίο των Πανεπιστημιακών Τμημάτων.

³⁴ Τσιούρης Σ. (1999). *Θέματα Προστασίας Περιβάλλοντος*. Πανεπιστημιακές Παραδόσεις. Θεσσαλονίκη

³⁵ Σχίζα, Κ. (2004). Η συστημική προσέγγιση στα προγράμματα Περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Διδακτορική διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή τμήμα Φ.Π.Ψ, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ο οικοτουρισμός συμβάλει:³⁶

1. Στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος:
 - Ενημερώνοντας, εκπαιδεύοντας και ευαισθητοποιώντας τον επισκέπτη αλλά και την τοπική κοινωνία σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος.
 - Ενισχύοντας οικονομικά, με μέρος των κερδών του, τις τοπικές αυτοδιοικήσεις, τις οργανώσεις και τους φορείς διαχείρισης για δράσεις για την προστασία του περιβάλλοντος.
 - Ελαχιστοποιώντας τις αρνητικές επιπτώσεις στο φυσικό περιβάλλον δημιουργώντας εναλλακτικές λύσεις σε σχέση με δραστηριότητες που υποβάθμιζαν το φυσικό περιβάλλον.

2. Συμβάλλει στη διατήρηση του κοινωνικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος:
 - Ενημερώνοντας, εκπαιδεύοντας και ευαισθητοποιώντας τον επισκέπτη αλλά και την τοπική κοινωνία σε θέματα προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς.
 - Δημιουργώντας θέσεις εργασίας και πηγές εισοδήματος για τον τοπικό πληθυσμό.
 - Δίνοντας κίνητρα στους κατοίκους να μην εγκαταλείψουν τις παραδοσιακές τους δραστηριότητες και πρακτικές.
 - Δίνοντας κίνητρα στον τοπικό πληθυσμό να μην εγκαταλείψει τον τόπο του.
 - Ελαχιστοποιώντας τις αρνητικές επιπτώσεις στο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον.

Είναι φανερό ότι η αύξηση του τουρισμού σε οικολογικά ευαίσθητες περιοχές όταν απουσιάζει ο κατάλληλος σχεδιασμός και η διαχείριση, αποτελεί απειλή τόσο για τα οικοσυστήματα όσο και για τις τοπικές κοινωνίες. Ο αυξανόμενος αριθμός επισκεπτών σε τέτοιες περιοχές μπορεί να επιφέρει σημαντική υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Παρομοίως, οι τοπικές κοινωνίες και ο τοπικός πολιτισμός μπορεί να υποστούν ανεπανόρθωτες ζημιές από την συσσώρευση ξένων επισκεπτών και

³⁶ Φλογαϊτή, Ε. (2006). Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

πλούτου. Θα πρέπει να δίνεται προσοχή ώστε ο αριθμός των επισκεπτών να μην ξεπερνάει ένα όριο, πέρα από το οποίο προκαλείται υποβάθμιση του περιβάλλοντος, μείωση της ποιότητας εμπειρίας των επισκεπτών ή/και αλλοίωση της τοπικής κοινωνίας, του παραδοσιακού στοιχείου και των τοπικών δραστηριοτήτων. Τα όρια αυτής της ανεκτής αλλαγής (LAC) ή της λεγόμενης φέρουσας ικανότητας, αποτελεί αντικείμενο έρευνας και αντιπαραθέσεων επί πολλές δεκαετίες καθώς οι τοπικές συνθήκες σε κάθε περίπτωση είναι διαφορετικές και δεν αρκεί η καταμέτρηση της ετήσιας επισκεψιμότητας σε μια περιοχή, αλλά πλήθος άλλων κρίσιμων παραμέτρων (για παράδειγμα η εποχικότητα του τουρισμού, τα είδη χλωρίδας και πανίδας, ο μέσος όρος διάρκειας διαμονής των επισκεπτών, οι δραστηριότητες των επισκεπτών, η συμπεριφορά και τα χαρακτηριστικά των επισκεπτών κτλ).

Έτσι η εκάστοτε μέθοδος προσδιορισμού της φέρουσας ικανότητας δεν είναι κάτι απλό ούτε μπορεί εύκολα ένα μοντέλο μέτρησης να μεταφερθεί από μια περιοχή σε μια άλλη. Οι πιο εξελιγμένες μέθοδοι βασίζονται στην καθιέρωση δεικτών για τη μέτρηση της ποιότητας του περιβάλλοντος (φυσικού και κοινωνικού), την κατηγοριοποίηση (ζώνωση) χρήσεων ανά περιοχές και την καθιέρωση ορίων στις επιπτώσεις από την τουριστική κίνηση.

Ωστόσο, η οικοτουριστική ανάπτυξη δημιουργεί σημαντικές ευκαιρίες τόσο για τη διατήρηση του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος όσο και για την τοπική κοινωνία, αφού ο οικοτουρισμός μπορεί να ενισχύσει το κεφάλαιο που χρειάζεται για την προστασία των Εθνικών Πάρκων και των άλλων Προστατευόμενων περιοχών, το οποίο μάλιστα μπορεί να μην είναι διαθέσιμο από άλλες χρηματοδοτικές πηγές. Επιπλέον, ο οικοτουρισμός μπορεί να παρέχει μια ολοκληρωμένη ανάπτυξη στις τοπικές κοινωνίες, όπου υπάρχουν λίγες δυνατότητες για εισόδημα. Ταυτόχρονα αυξάνει το επίπεδο της εκπαίδευσης και της ενεργής συμμετοχής και στους ταξιδιώτες, δημιουργώντας ευσυνείδητους πολίτες για τη διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος και πολιτισμού.

Παρά το γεγονός ότι εδώ και αρκετές δεκαετίες η Ελλάδα είναι μια από τις πλέον 'Τουριστικές' - αναφορικά με τις υποδομές και τη ζήτηση - χώρες του κόσμου, η Τριτοβάθμια Τουριστική Εκπαίδευση παρουσιάζει σημαντικές ελλείψεις και προβλήματα, ιδιαίτερα στο προπτυχιακό επίπεδο. Αντίθετα, σε πολλές άλλες χώρες, η

πανεπιστημιακή εκπαίδευση στον γνωστικό χώρο του τουρισμού δεν αποτελεί κάποιο νέο γνωστικό αντικείμενο. Μάλιστα, σαν προπτυχιακό τετραετές πρόγραμμα σπουδών προσφέρεται από πανεπιστήμια του εξωτερικού εδώ και σχεδόν ογδόντα χρόνια. Το πρώτο σχετικό πρόγραμμα σπουδών (ΠΣ) λειτούργησε για πρώτη φορά στο Cornell University το έτος 1922, ενώ λίγα μόλις χρόνια αργότερα αναπτύχθηκαν παρόμοια ΠΣ από το Purdue University, το Michigan State University, το Texas A&M University και το University of Massachusetts στις Η.Π.Α. Στις μέρες μας στις Η.Π.Α. υπάρχουν συνολικά 262 πανεπιστημιακά ιδρύματα τα οποία παρέχουν προπτυχιακές και μεταπτυχιακές σπουδές στον τουρισμό³⁷.

Στην Ευρώπη, τα πρώτα αμιγώς πανεπιστημιακά ΠΣ στον τουρισμό ξεκίνησαν να λειτουργούν πριν από περισσότερο από 40 χρόνια, το 1964 στην Μεγάλη Βρετανία. Εκτιμάται ότι το 2004 προσφέρονταν ΠΣ στον τουρισμό από 49 Βρετανικά πανεπιστήμια. Προγράμματα σπουδών στο ευρύτερο αντικείμενο του τουρισμού προσφέρονται από πολλά πανεπιστήμια σε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (με την εξαίρεση του Λουξεμβούργου), περιλαμβανομένων των 10 νέων μελών-κρατών. Αξίζει να σημειωθεί ότι, καταξιωμένα ΠΣ στον Τουρισμό παρέχονται εδώ και τουλάχιστον 25 χρόνια ακόμα και από πανεπιστήμια χωρών όπως η Σερβία-Μαυροβούνιο, η Σλοβενία, η Κροατία, η Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, η Βουλγαρία, η Ρουμανία, η Τουρκία, η Αίγυπτος, ακόμη και η Αλβανία! Ανάλογη είναι η ανάπτυξη πανεπιστημιακών τμημάτων τουρισμού και σε άλλες περιοχές, όπως η Ασία (πληθώρα ιδρυμάτων στην Κίνα, το Χονγκ Κόνγκ, την Μαλαισία, την Ταϊλάνδη, την Ινδονησία, το Μακάο, την Νότια Κορέα, κ.α.), η Αυστραλία (με 11 πανεπιστήμια τα οποία έχουν αμιγή τμήματα τουρισμού), η Νέα Ζηλανδία (με 6 πανεπιστήμια τα οποία έχουν αμιγή τμήματα τουρισμού), η Λατινική Αμερική, και ο Καναδάς. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι, το 2004 υπήρχαν παγκοσμίως συνολικά περίπου 570 πανεπιστημιακά τμήματα τουρισμού στα οποία φοιτούσαν κατά προσέγγιση 30.000 προπτυχιακοί και μεταπτυχιακοί φοιτητές.

Στην Ελλάδα, οι εξελίξεις στην τουριστική εκπαίδευση κατά την τελευταία δεκαετία δεν είναι ιδιαίτερα σημαντικές και δεν φαίνεται να προσδίδουν δυναμική ανάλογη με αυτήν άλλων χωρών, τόσο σε ποσοτικό όσο και σε ποιοτικό επίπεδο.

³⁷ Λιαράκου, Γ. & Φλογαΐτη, Ε. (2007). *Από την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη: Προβληματισμοί, Τάσεις και Προτάσεις*. Αθήνα: Νήσος

Βέβαια, σε πανεπιστημιακό επίπεδο λειτουργούν με πολύ μεγάλη επιτυχία τρία προγράμματα σπουδών που οδηγούν στην απονομή Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης (Master) σε Ελληνικά ΑΕΙ, τα οποία έχουν καταξιωθεί τόσο μεταξύ της ακαδημαϊκής κοινότητας όσο και στον χώρο της τουριστικής βιομηχανίας.

Πιο συγκεκριμένα, το αρχαιότερο μεταπτυχιακό πρόγραμμα στον τουρισμό προσφέρεται από το Πανεπιστήμιο Αιγαίου (στην Χίο) όπου λειτουργεί το Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σχεδιασμού, Διοίκησης και Πολιτικής του Τουρισμού. Επίσης στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς λειτουργεί το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα στη Διοίκηση Τουριστικών Επιχειρήσεων. Από το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (ΕΑΠ) προσφέρεται με την μέθοδο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Ειδίκευσης στη Διοίκηση Τουριστικών Επιχειρήσεων³⁸.

Ακόμα, πρέπει να αναφερθεί ότι το Πανεπιστήμιο Αιγαίου προσφέρει και οργανωμένο πρόγραμμα έρευνας στον τουρισμό, το οποίο οδηγεί στην απονομή Διδακτορικού Διπλώματος. Αξίζει να σημειωθεί ότι μέσω της εκπόνησης διδακτορικών διατριβών σε θέματα σχετικά με τον τουρισμό δημιουργείται η νέα γενιά εκπαιδευτικών και ερευνητών οι οποίοι μελλοντικά θα στελεχώσουν αλλά και ενδεχομένως θα αναβαθμίσουν περαιτέρω την ανώτατη τουριστική εκπαίδευση στην Ελλάδα.

Σε προπτυχιακό επίπεδο, σημαντικότερη εξέλιξη αποτελεί η προ μερικών ετών ανωτατοποίηση των Τεχνολογικών Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων (ΤΕΙ). Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι η ανωτατοποίηση των ΤΕΙ δεν θα πρέπει να εξετάζεται σαν ένα μέτρο το οποίο θα προσδώσει άμεσα και ορατά αποτελέσματα. Αντίθετα, πρέπει να θεωρείται σαν μια στρατηγική εκπαιδευτική επιλογή η οποία θα εμφανίσει τα θετικά της αποτελέσματα σε βάθος χρόνου. Βέβαια, για να ολοκληρωθεί η ανωτατοποίηση επί της ουσίας (και όχι μόνο κατ' όνομα), όπως και για να προσδιορισθεί με σαφήνεια ο χαρακτήρας και το περιεχόμενο της τεχνολογικής τουριστικής εκπαίδευσης, απαιτούνται πολλές και επίπονες προσπάθειες σε βάθος χρόνου, τόσο από το προσωπικό των Τ.Ε.Ι. όσο και από την πολιτεία.

³⁸ Λιαράκου, Γ. & Φλογαΐτη, Ε. (2007). *Από την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη: Προβληματισμοί, Τάσεις και Προτάσεις*. Αθήνα: Νήσος

Τα τελευταία χρόνια βλέπουμε ότι και στην Ελλάδα έχει αρχίσει να αναπτύσσεται ο οικοτουρισμός και συγχρόνως διαπιστώνεται ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον τόσο από την ίδια την πολιτεία όσο και από την τοπική αυτοδιοίκηση. Αυτό το ενδιαφέρον έχει δημιουργηθεί από την ανάγκη αλλαγής του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος, ώστε να μπορέσει να ανταπεξέλθει στη σύγχρονη διαφοροποιημένη τουριστική ζήτηση. Ο έντονος ανταγωνισμός που αντιμετωπίζει η χώρα μας από γειτονικούς μεσογειακούς προορισμούς, όπως Ισπανία, Ιταλία, κλπ, η άνοδος της φθηνής Τουρκίας ως σημαντικού ανταγωνιστή, η απουσία για χρόνια μιας συντονισμένης τουριστικής πολιτικής και διαφημιστικής εκστρατείας, η οποία αν και καθυστερημένα προσπαθεί να αντιμετωπιστεί τώρα με τη δημιουργία του Υπουργείου Τουρισμού, όπως επίσης και η επιβράδυνση της παγκόσμιας τουριστικής βιομηχανίας από μη οικονομικούς λόγους (τρομοκρατία, τσουνάμι, πολέμους), κάνουν επιτακτική την ανάγκη διαφοροποίησης του προσφερόμενου προϊόντος³⁹.

Κατά την τριετία 2000-2003, ο μέσος ετήσιος ρυθμός μειώσεως των αφίξεων ήταν περίπου στο 1,7%, των δε συναλλαγματικών στο 2%³⁰. Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι το πρότυπο του μαζικού τουρισμού που υπάρχει στην Ελλάδα δεν επαρκεί πλέον για να καλύψει την σύγχρονη τουριστική ζήτηση. Έτσι, κρίνεται αναγκαία η ανάπτυξη και άλλων μορφών τουρισμού, όπως ο οικοτουρισμός.

Ίσως η πιο αντιφατική υπόθεση στην περίπτωση του αειφορικού τουρισμού είναι η ιδέα του οικοτουρισμού. Ο οικοτουρισμός, ειδικότερα στην Ελλάδα, θα πρέπει να έχει ως στόχο του τη διαμόρφωση ενός ποιοτικού και πολύμορφου τουριστικού προϊόντος, μέσω της ποιοτικής αναβάθμισης των καταλυμάτων και λοιπών τουριστικών υπηρεσιών, της αξιοποίησης και ένταξης στο τουριστικό προϊόν νέων φυσικών πόρων (ορεινή ενδοχώρα, ποτάμια, μικρά νησιά, σημεία οικολογικού ενδιαφέροντος), και πολιτιστικού πλούτου (βυζαντινά, μεταβυζαντινά και νεότερα μνημεία, παραδοσιακή αρχιτεκτονική, ελληνική κουζίνα, σύγχρονη εικαστική και λογοτεχνική παραγωγή) και της δημιουργίας υποδομών για την ικανοποίηση ποικίλων αναγκών και ενδιαφερόντων των τουριστών (υγεία-υγιεινή διαβίωση και διατροφή, αθλητισμός, ψώνια, κλπ)

³⁹ Λιαράκου, Γ. & Φλογαΐτη, Ε. (2007). *Από την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη: Προβληματισμοί, Τάσεις και Προτάσεις*. Αθήνα: Νήσος

Στόχος είναι να συνδυαστεί η αναξιοποίητη ενδοχώρα με το υφιστάμενο τουριστικό προϊόν των γειτονικών ανεπτυγμένων περιοχών ώστε να προσελκύσουν σταδιακά ζήτηση θεματικού τουρισμού (ορεινού, πολιτιστικού, οικολογικού, αγροτουρισμού, κλπ).

Μερικοί μελετητές δε διαχωρίζουν τους δύο αυτούς όρους, ενώ κάποιοι άλλοι θεωρούν αυτά τα δύο φαινόμενα διαμετρικά αντίθετα. Παρακάτω θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε τα θετικά και τα αρνητικά του οικοτουρισμού σε σχέση με την ιδέα του αειφορικού τουρισμού και πώς αυτά τα δύο μπορούν να συνδυαστούν και να έρθουν πιο κοντά .

4.1 ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΜΟΥ⁴⁰

Οικοτουρισμός είναι ένας όρος ο οποίος σήμερα χρησιμοποιείται ευρέως, αλλά πολύ σπάνια προσδιορίζεται. Συχνά χρησιμοποιείται προσδιορίζοντας άλλους όρους όπως ήπιος τουρισμός, εναλλακτικός τουρισμός, υπεύθυνος τουρισμός και οικολογικός τουρισμός. Με απλά λόγια, οικοτουρισμός σημαίνει ότι το κύριο κίνητρο του ταξιδιού είναι η επιθυμία του ταξιδιώτη να δει οικοσυστήματα στο φυσικό τους περιβάλλον, τόσο στην πανίδα και στη χλωρίδα όσο και στους αυτόχθονες κατοίκους.

Ο όρος οικοτουρισμός στην ουσία σημαίνει οικολογικός τουρισμός, όπου ο όρος οικολογικός έχει περιβαλλοντική και κοινωνική διάσταση. Είναι συγχρόνως ένα τουριστικό κίνημα αλλά και ένας τομέας της τουριστικής βιομηχανίας. Σύμφωνα με πολλούς μελετητές ο οικοτουρισμός ορίζεται ως υπεύθυνος τουρισμός σε περιοχές φυσικού κάλλους, ο οποίος διατηρεί και προστατεύει το περιβάλλον και τις τοπικές κοινωνίες .Επίσης η ιδέα του οικοτουρισμού πολλές φορές κάνει ένα βήμα παραπάνω και σύμφωνα με τους υποστηρικτές του προωθεί τη διατήρηση των οικοσυστημάτων και την ανάπτυξη του βιοτικού επιπέδου του ντόπιου πληθυσμού μέσω των επιδράσεων του τουρισμού. Πολλοί βλέπουν τον οικοτουρισμό να σχετίζεται με την ιδέα του αειφορικού τουρισμού, αφού ο οικοτουρισμός φαίνεται να είναι:

- Δομικά μικρής κλίμακας

⁴⁰ Ρούπας Β. , Λαλούμης Δ, 1998, «Διοίκηση Τουριστικών Επιχειρήσεων» ,Εκδόσεις Σταμούλης

- Πιο ενεργός σε σχέση με άλλες μορφές τουρισμού
- Λιγότερο εξαρτημένος από πολύπλοκα συστήματα υποδομών
- Αποτελούμενος από περισσότερο μορφωμένους τουρίστες οι οποίοι είναι ενημερωμένοι σε θέματα αειφορίας και επιθυμούν να μάθουν περισσότερα
- Μικρότερος εκμεταλλευτής της ντόπιας κουλτούρας και του περιβάλλοντος σε σχέση με τις παραδοσιακές μορφές τουρισμού

Τα παραπάνω μας δίνουν μια ιδέα του τί θεωρητικά ορίζεται ως οικοτουρισμός⁴¹.

4.2 ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Πριν δούμε το μέγεθος της οικοτουριστικής αγοράς, είναι πολύ σημαντικό να δούμε τη γενικότερη εξέλιξη του τουρισμού. Σύμφωνα με τα στοιχεία του WTO, υπολογίζεται ότι το 1999 διακινήθηκαν σχεδόν 663 εκατομμύρια τουρίστες και η τουριστική βιομηχανία έκανε τζίρο κάτι παραπάνω από 453δισ δολάρια. Ο παγκόσμιος τουρισμός υπολογίζεται ότι τις επόμενες δύο δεκαετίες θα παρουσιάζει αυξητική τάση της τάξεως του 4,1% ετησίως και ότι μέχρι το 2010 οι τουρίστες θα φτάσουν το 1δισ και έως το 2020 το 1,6δισ. Αν συνυπολογίσουμε το γεγονός ότι ο τουρισμός παράγει 200 εκατομμύρια θέσεις εργασίας παγκοσμίως, δηλαδή το 10% του παγκόσμιου συνόλου, αντιλαμβανόμαστε ότι, αν δεν είναι η μεγαλύτερη, είναι από τις μεγαλύτερες βιομηχανίες\εργοδότες παγκοσμίως.

Σύμφωνα με έρευνα του WTO, εκτιμάται ότι ο φυσιολατρικός τουρισμός δημιουργεί το 7% της παγκόσμιας τουριστικής δαπάνης. Το World Resources Institute (1990) υπολόγισε ότι ενώ ο εν γένει τουρισμός αυξανόταν με ετήσιο ρυθμό 4%, ο φυσιολατρικός τουρισμός αυξανόταν με ετήσιο ρυθμό 10%-30%. Το παρακάτω διάγραμμα δείχνει την αναλογία ανάμεσα στο παγκόσμιο σύνολο τουριστικών αφίξεων, τους φυσιολάτρεις τουρίστες (nature tourists) και τους τουρίστες που σχετίζονται με την άγρια πανίδα και χλωρίδα (wildlife-related tourists). Ως nature tourists θα ορίσουμε τους τουρίστες που ταξιδεύουν για να απολαύσουν και

⁴¹ Ρούπας Β., Λαλούμης Δ, 1998, «Διοίκηση Τουριστικών Επιχειρήσεων», Εκδόσεις Σταμούλης

να έρθουν σε επαφή με τη φύση και ως wildlife-related tourists, θα ορίσουμε τους τουρίστες που ταξιδεύουν σε ένα μέρος για να παρατηρήσουν την άγρια φύση:

International tourists Arrivals	Nature tourists	Wildlife-related tourists
1988-393εκατ.	157-236εκατ.	79-157εκατ.
1994-528,4εκατ.	211-317εκατ.	106-211εκατ.

(Πηγή, Fillion, TIES, 2003)

Άρα από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι η οικοτουριστική αγορά, εκτός από το ότι είναι μια τεράστια αγορά, επίσης παρουσιάζει πολύ υψηλό δείκτη ανάπτυξης. Αυτό αναπόφευκτα κάνει πολλές εταιρείες να επιθυμούν να εισέλθουν σε αυτή την αγορά, εταιρείες οι οποίες διαθέτουν τεράστια επενδυτικά κεφάλαια και μπορούν όχι μόνο να κατευθύνουν, αλλά και να δώσουν στην αγορά τη μορφή που αυτές επιθυμούν ώστε να είναι κερδοφόρα, όχι τόσο για τις τοπικές κοινωνίες και το περιβάλλον, όσο και για τις ίδιες⁴².

Επομένως, γεννιούνται τα ερωτήματα: ποιοί είναι αυτοί οι οποίοι μπορούν να συμμετέχουν σε αυτό το κύκλωμα ώστε να λειτουργήσει σύμφωνα με τα πρότυπα τις αειφορικής ανάπτυξης, με ποιό τρόπο και πόσοι, αναφερόμενοι στους τουρίστες, στις επιχειρήσεις και στους φορείς της δημόσιας διοίκησης. Διότι, αν αντιμετωπιστεί ο οικοτουρισμός ως μια ανερχόμενη και κερδοφόρα αγορά, η οποία δεν ελέγχεται από κανένα φορέα και η ανάπτυξή της δεν βασίζεται σε καμία στρατηγική, σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο, οι αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον και στις τοπικές κοινωνίες θα είναι ανάλογες με αυτές του μαζικού τουρισμού και ίσως χειρότερες δεδομένου ότι η δραστηριότητα αυτή πραγματοποιείται σε ευαίσθητα οικοσυστήματα.

4.3 ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Σύμφωνα με τον καθηγητή δασολογίας κ. Καραμέρη Α., αν οι σκιαγραφηθείς προϋποθέσεις αποτελούν το ένα σκέλος του οικοτουριστικού προβλήματος, το άλλο

⁴² Φλογαΐτη, Ε. (2006). *Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

αναφέρεται στις δυνατότητες που υπάρχουν για μια τέτοια δραστηριότητα, δηλαδή στη διαθεσιμότητα φυσικών και πολιτιστικών πόρων, οι οποίοι θα αποτελέσουν αντικείμενο της εν λόγω δραστηριότητας.

Αναφερόμενοι στους πολιτιστικούς πόρους, περιοριζόμαστε συνήθως στα κλασικά μνημεία, πάνω στα οποία στηρίχθηκε και η τουριστική ανάπτυξη της χώρας στα πρώτα της βήματα, όταν ο αρχαιολογικός τουρισμός ήταν στις άμεσες προτεραιότητες της ζήτησης. Όμως, δεν είναι μόνο αυτά. Είναι τα μνημεία των νεότερων χρόνων, οι παραδοσιακοί οικισμοί, τα γραφικά χωριά των ορεινών κυρίως περιοχών, τα ήθη και έθιμα του τόπου μας, οι παραδοσιακές ενασχολήσεις, ο πληθυσμός της υπαίθρου με τις ιδιομορφίες του, την αγνότητα και το άδολο του χαρακτήρα του, τη φιλοξενία και την αμεσότητά του. Είναι όλα αυτά, όπως διαμορφώθηκαν στην πορεία της ελληνικής φυλής μέσα στο χρόνο και που μας χαρακτηρίζουν⁴³.

Είναι αυτά τα οποία για ένα μεγάλο διάστημα στο παρελθόν τα απαρνηθήκαμε ή τα υποτιμήσαμε για να «θεοποιήσουμε» και να οικειοποιηθούμε αλλότρια πρότυπα στην προσπάθειά μας να «εκσυγχρονιστούμε». Τα ανακαλύψαμε, όμως, και τα προβάλλουμε δειλά-δειλά τα τελευταία χρόνια, επιδιώκοντας να αναδείξουμε, να διατηρήσουμε και να προβάλλουμε τον πολιτισμό μας, την ιδιαιτερότητα και μοναδικότητά μας, να δείξουμε αυτό που είμαστε, χωρίς αισθήματα κατωτερότητας. Είναι, άλλωστε, αυτό που αποζητά ο σύγχρονος τουρίστας και ειδικότερα ο οικοτουρίστας, τη γνωριμία και επαφή με την παράδοση, το αγνό και άδολο, την εμπειρία της γόνιμης ώσμωσης του ξένου με το εγχώριο στοιχείο στη φυσική του κατάσταση χωρίς εξωραϊσμούς και προσποιήσεις, την εμπειρία να ανακαλύπτει νέες αξίες και να επιβεβαιώνει παλιές.

Αν οι πολιτιστικοί πόροι και ειδικότερα οι αρχαιολογικοί θησαυροί αναδείχθηκαν και αξιοποιήθηκαν, λιγότερο ή περισσότερο, σε όλη την έκταση της χώρας, οι φυσικοί πόροι, αντίθετα, αγνοήθηκαν, δεν αξιοποιήθηκαν ισότιμα, επιβεβαιώνοντας έτσι το «ανισόρροπο» της τουριστικής ανάπτυξης. Η συσσώρευση των τουριστών στις παράκτιες περιοχές και η αποκλειστική αξιοποίηση των φυσικών

⁴³ Γεωργόπουλος, Α., Τσαλίκη, Ε. (1993) Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Αθήνα: Gutenberg.

τους πόρων, άφησαν κατά μέρος τους αντίστοιχους της ενδοχώρας. Η εξέλιξη αυτή είχε και τη θετική της πλευρά, αφού παραμένοντας ανεκμετάλλευτοι δεν υποβαθμίστηκαν, όπως σε άλλες περιπτώσεις. Όμως, όταν η χώρα μας αποζητά την ανάπτυξη και δη την ισόρροπη ανάπτυξή της, αποτελεί πολυτέλεια να παραμένουν ανεκμετάλλευτοι φυσικοί πόροι.

Παρά τις κατά καιρούς αντίθετες απόψεις, η ηπειρωτική χώρα διαθέτει ένα ανεκτίμητο κεφάλαιο: το φυσικό περιβάλλον. Το έντονο ανάγλυφο, οι γεωμορφολογικοί σχηματισμοί, το πολύμορφο του τοπίου και το ευρύ φάσμα υψομετρικών διαφορών διαμορφώνουν αναρίθμητες οπτικές εικόνες και μεγάλη ποικιλία βιοτόπων σπάνιας ομορφιάς. Σε συνδυασμό δε με τη γεωγραφική θέση και το κλιματικό περιβάλλον, δημιουργούνται ευνοϊκές συνθήκες, όπου αναπτύσσεται πολυποίκιλη και μοναδική χλωρίδα και ενδιαιτάται πλούσια και σπάνια πανίδα αμφιβίων, ερπετών, πτηνών, μικρών και μεγάλων θηλαστικών. Όλα αυτά παρέχουν πολυάριθμες ευκαιρίες παρατήρησης, θαυμασμού και απόλαυσης του τοπίου και της άγριας ζωής, ενσταλάζοντας στον επισκέπτη ανεπανάληπτες εμπειρίες.

Η δασική βλάστηση, έτσι καθώς ξεδιπλώνεται από τις παραλιακές περιοχές μέχρι την αλπική ζώνη και από την Κρήτη ως τη Ροδόπη, με το πολυάριθμο των ειδών της και το πολυποίκιλο των μορφών, δομών και εναλλαγών των χρωματισμών της, αποτελεί αντικείμενο μελέτης, παρατήρησης, θαυμασμού και αναψυχής. Η ποικιλία της χλωρίδας της χώρας μας είναι πλούσια. Αριθμεί περισσότερα από 6.000 είδη, το 1/10 των οποίων είναι ενδημικά, και κατατάσσει τη χώρα μας στη δεύτερη θέση από άποψη βιοποικιλότητας σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Πρόκειται για ένα πολύτιμο φυσικό κεφάλαιο, μια ανεκτίμητη φυσική κληρονομιά, όχι μόνο για την Ελλάδα, αλλά και για ολόκληρη την Ευρώπη⁴⁴.

Μεταξύ των βιοτόπων, ξεχωριστή θέση κατέχουν οι υγροβιότοποι. Πάνω από 400 λίμνες, λιμνοθάλασσες, έλη, υγρολίβαδα, εκβολές ποταμών και κάθε είδους υγροτοπικές εκτάσεις, πρόσκαιρες ή μόνιμες, φυσικές ή ανθρωπογενείς, δημιουργούν έναν ιστό μοναδικής οικολογικής και αισθητικής αξίας. Τα πολυάριθμα είδη

⁴⁴ Γεωργόπουλος, Α., Τσαλίκη, Ε. (1993) Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Αθήνα: Gutenberg.

χλωρίδας και πανίδας, ιδιαίτερα δε της πτηνοπανίδας, οι παραδοσιακές ασχολίες των κατοίκων (ψάρεμα, κτηνοτροφία, κ.λπ.), σε συνδυασμό με το πανέμορφο τοπίο τους, μπορούν να αποτελέσουν μοχλό οικοτουριστικής ανάπτυξης για αρκετές περιοχές. Ειδικού οικοτουριστικού ενδιαφέροντος είναι επίσης οι προστατευόμενες φυσικές περιοχές, οι οποίες χαρακτηρίζονται για τη μοναδικότητα της χλωρίδας, της πανίδας, των γεωμορφολογικών χαρακτηριστικών και των υδάτων που εμπεριέχουν. Η χώρα μας διαθέτει ένα σχετικά μεγάλο φάσμα τέτοιων περιοχών: 10 εθνικούς δρυμούς, 19 αισθητικά δάση (όπως το Φοινικόδασος Βαΐ στην Κρήτη, η Κοιλιάδα των Τεμπών, τα δάση της Σκιάθου, τα στενά του ποταμού Νέστου κ.ά.), τα ανεπηρέαστα από ανθρώπινες επεμβάσεις παρθένα δάση στη Ροδόπη, καθώς και 51 διατηρητέα μνημεία της φύσης (το δάσος Χαϊντού Ξάνθης, το απολιθωμένο δάσος της Λέσβου, το δάσος δενδρωδών αείφυλλων πλατύφυλλων στη νήσο Σαπιέντζα κ.ά.). Αυτό το δίκτυο των προστατευόμενων φυσικών περιοχών, με τη μοναδικότητα των φυσικών χαρακτηριστικών, παρέχει θαυμάσιες ευκαιρίες για οικοτουρίστες και μπορεί να αποτελέσει σημείο αναφοράς της οικοτουριστικής ανάπτυξης.

Όλα τα ανωτέρω αποτελούν στοιχεία παρατήρησης, ανεξάντλητη πηγή έμπνευσης και στοχασμού, αλλά και επιστημονικής, ιστορικής και λαογραφικής ομορφιάς και αξίας. Συνιστούν ένα μοναδικό κεφάλαιο για τη χώρα μας και συγχρόνως, το συγκριτικό της πλεονέκτημα, που παραμένει «ανέγγιχτο», παρά το ότι αυτό είναι το επιζητούμενο στην οικοτουριστική αγορά. Κατά συνέπεια, η χώρα μας διαθέτει ένα ευρύ φάσμα αξιόλογων οικοτουριστικών αντικειμένων και προορισμών και μπορεί να ικανοποιήσει ποικιλία ενδιαφερόντων των οικοτουριστών, είτε αυτοί ανήκουν σε φανατικούς λάτρεις της φύσης και της παράδοσης των τόπων είτε είναι ομάδες επιστημόνων που αποζητούν τον εμπλουτισμό των παραστάσεων και των γνώσεών τους είτε είναι απλοί επισκέπτες με κίνητρα την παρατήρηση, την εκτίμηση της φύσης και την απόκτηση εμπειριών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο: Ο ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΣΑΜΟ

Το νησί της Σάμου δεν αποτελεί από τους πιο κλασικούς τουριστικούς προορισμούς της χώρας με διεθνή απήχηση, παρόλα αυτά η φυσική ομορφιά και η θέση της απέναντι από την Τουρκία τα τελευταία χρόνια είχαν γίνει πόλος έλξης για πολλούς τουρίστες. Τα τελευταία χρόνια όμως το ασταθές τουριστικό ισοζύγιο, η διεθνής οικονομική ύφεση, οι μεταβολές στην τουριστική κίνηση στην Ελλάδα και η ανάδειξη νέων ανταγωνιστικών τουριστικών αγορών στη Μεσόγειο και παγκοσμίως έχουν δημιουργήσει συνθήκες που απειλούν να επηρεάσουν όπως όλους τους τουριστικούς προορισμούς (Τσάρτας κ.α., 2010).

Ήδη και σε επίπεδο χώρας με βάση τις ανακοινώσεις του Υπουργείου Τουριστικής Ανάπτυξης, αλλά και στις επιμέρους περιοχές έγιναν και γίνονται μελέτες και προσπάθειες για την θωράκιση του τουρισμού και την διατήρηση της τουριστικής κίνησης και δραστηριότητας⁴⁵. Για τους επιχειρηματίες στα μικρά νησιά οι ειδικές και εναλλακτικές μορφές μπορούν να αποτελέσουν πλεονέκτημα και διέξοδο – εν μέρει τουλάχιστον – από την διαφαινόμενη μείωση της γενικής τουριστικής δραστηριότητας, γιατί θα τους επιτρέψουν να γίνουν πιο εξειδικευμένοι και να προσεγγίσουν πιο εξειδικευμένες αγορές. Η Σάμος ανήκει νησιά που πραγματοποιούνται έντονες προσπάθειες, για να υπάρξει τουριστική ανάπτυξη.

Παρακάτω παρουσιάζονται οι κυριότερες ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού οι οποίες θα μπορούσαν να αναπτυχθούν στη Σάμο σε ένα πλαίσιο τουριστικής ανάπτυξης προσαρμοσμένο στις αρχές της αειφορίας. Η Σάμος αποτελεί ένα νησί, το οποίο θα μπορούσε να ασχοληθεί με μια μεγάλη ποικιλία εναλλακτικών μορφών τουρισμού όπως είναι οι εξής:

- Κοινωνικός τουρισμός
- Θρησκευτικός τουρισμός
- Αγροτουρισμός
- Τουρισμός ευεξίας

⁴⁵ <http://www.visitgreece.gr>

- ✚ Γαστρονομικός τουρισμός
- ✚ Πολιτιστικός τουρισμός
- ✚ Τουρισμός υπαίθρου
- ✚ Εκπαιδευτικός τουρισμός
- ✚ Τουρισμός τρίτης ηλικίας
- ✚ Τουρισμός κινήτρων
- ✚ Αθλητικός τουρισμός
- ✚ Ορεινός τουρισμός
- ✚ Περιηγητικός τουρισμός
- ✚ Χειμερινός τουρισμός
- ✚ Θαλάσσιος τουρισμός
- ✚ Γυμνιστικός τουρισμός
- ✚ Οικοτουρισμός
- ✚ Χρονομεριστική μίσθωση
- ✚ Τουρισμός υγείας
- ✚ Τουρισμός περιπέτειας
- ✚ Ιαματικός τουρισμός
- ✚ Επαγγελματικός τουρισμός
- ✚ Τουρισμός σε οργανωμένα χωριά ειδικού τύπου (clubs)
- ✚ Τουρισμός σε θεματικά πάρκα και θεματικά μουσεία
- ✚ Συνεδριακός τουρισμός
- ✚ Αστικός τουρισμός
- ✚ Εκθεσιακός τουρισμός
- ✚ Χρονομεριστική μίσθωση

Αν και υπάρχουν οι βασικές προϋποθέσεις είναι δύσκολο να αναπτυχθούν όλες οι παραπάνω μορφές εναλλακτικού τουρισμού. Στα πλαίσια της εργασίας αυτής θα αναπτύξουμε τις μορφές εναλλακτικού τουρισμού που θεωρούμε ότι υπάρχουν οι περισσότεροι διαθέσιμοι πόροι και οι περισσότερες δυνατότητες προσέλκυσης τουριστών.

Λόγω του μεγάλου εύρους και εξειδίκευσης γίνεται κατανοητό πως δεν είναι δυνατή η ανάπτυξη όλων των παραπάνω μορφών τουρισμού σε κάθε νησί. Παρόλα αυτά πολλές από αυτές τις μορφές τουρισμού μπορούν να αποτελέσουν στοιχείο

ανανέωσης η συμπλήρωσης του υφισταμένου τουριστικού προϊόντος διαφόρων νησιών, ανάλογα βέβαια με τους διαθέσιμους πόρους και κυρίως, ανάλογα με το ενδιαφέρον των τοπικών επιχειρηματιών να επεκτείνουν η συμπληρώσουν τις δραστηριότητες τους παρέχοντας υπηρεσίες και προϊόντα εναλλακτικού τουρισμού. Βασίζόμενοι στα ευρήματα της παρούσας έρευνας, παρακάτω αναφέρονται οι μορφές που έχουν περισσότερες προοπτικές για ανάπτυξη ή επέκταση των δραστηριοτήτων τουριστικών επιχειρήσεων στο νησί της Σάμου.

5.1. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Ο εκπαιδευτικός τουρισμός αφενός αναφέρεται σε εκπαίδευση φοιτητών, εργαζομένων κλπ, και αφετέρου σε τουριστικά ταξίδια με κίνητρο την απόκτηση ειδικών γνώσεων, όπως π.χ. για πολιτισμό, μουσική, τέχνες γενικά, αθλήματα (αν και αυτό μπορεί να θεωρηθεί τμήμα του αθλητικού τουρισμού) καθώς και εκπαίδευση σε θέματα προσωπικής ψυχικής ηρεμίας (yoga). Τα ταξίδια αυτά πραγματοποιούνται συνήθως σε περιοχές με πλούσιο πολιτισμό και μεγάλη παράδοση σε κάποια επιστήμη.

Συγκεκριμένα το Πανεπιστήμιο Αιγαίου διοργανώνει Θερινά Σχολεία 2014. Τα Θερινά Σχολεία στη Σάμο συμπεριλαμβάνουν ένα πλούσιο χαρτοφυλάκιο εξειδικευμένων προγραμμάτων, τα οποία λειτουργούν συνήθως στην Αγγλική γλώσσα, σε επίπεδο προπτυχιακού, μεταπτυχιακού ή διδακτορικού επιπέδου, στους τομείς των Θετικών επιστημών καθώς και στους τομείς των Επιστημών της Διοίκησης. Συγκεκριμένα το 2014 διοργανώθηκε Θερινό Σχολείο στην Ανοιχτή και Συνεργατική Διακυβέρνηση, καθώς και στη Θεωρία Τελεστών. Στα Θερινά Σχολεία του Πανεπιστημίου του Αιγαίου είναι ευπρόσδεκτοι φοιτητές-τριες από όλον τον κόσμο καθώς και Έλληνες-ίδες, φοιτητές από προγράμματα ανταλλαγών, νέοι και ώριμοι ερευνητές καθώς και το ευρύ κοινό⁴⁶.

Ο εκπαιδευτικός τουρισμός θεωρείται μία από τις σημαντικότερες αναπτυσσόμενες τουριστικές αγορές και μπορεί να προσφέρει σημαντικά οφέλη στην περιοχή με πλούσια πολιτιστικά στοιχεία, τα οποία αποτελούν πόλο έλξης για εκπαιδευτικό / μαθητικό τουρισμό, προερχόμενο τόσο από την Ελλάδα όσο και από το εξωτερικό.

⁴⁶ <http://www.math.aegean.gr/>

Γενικά, ο εκπαιδευτικός τουρισμός αναφέρεται σε προγράμματα που απευθύνονται σε άτομα που επιδιώκουν την απόκτηση ειδικών γνώσεων ή επιμόρφωση σε θέματα ειδικού ενδιαφέροντος. Κυρίως ο εκπαιδευτικός τουρισμός απευθύνεται σε νέους που αναζητούν τον εμπλουτισμό της γνώσης και των εμπειριών τους σε συνδυασμό με την ψυχαγωγία και την αναψυχή. Αφορά τη διοργάνωση εκπαιδευτικών και πολιτιστικών προγραμμάτων για μαθητές και φοιτητές, τη διοργάνωση εκδρομών εκπαιδευτικού και πολιτιστικού χαρακτήρα από σχολεία και πανεπιστήμια, τη συμμετοχή σε καλοκαιρινά σχολεία. Επομένως, θα πρέπει οι τοπικές αρχές της Σάμου και οι υπεύθυνοι του Πανεπιστημίου Αιγαίου Θετικών Επιστημών να δραστηριοποιηθούν, εκμεταλλευόμενοι το όνομα του Πυθαγόρα που συνδέεται άμεσα με το νησί και οργανώνοντας συνέδρια που σχετίζονται κυρίως με τις Μαθητικές Επιστήμες, με σύγχρονα ζητήματα και θέματα που ενδιαφέρουν άμεσα τους επιστήμονες σε όλο τον κόσμο. Με τον τρόπο αυτό θα προσελκυστούν επιστήμονες από όλο τον κόσμο. Για παράδειγμα, θα μπορούσε να οργανωθεί ένα συνέδριο με θέμα την εφαρμογή των Μαθηματικών στην κλονισμένη οικονομία της οικονομίας.

5.2. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Ο θρησκευτικός τουρισμός είναι μια μορφή τόσο παλιά όσο και η ιστορία του ίδιου του τουρισμού. Τα πρώτα ταξίδια στην αρχαιότητα, πέρα από αυτά με εμπορικούς σκοπούς, είχαν σαν κίνητρο την επίσκεψη σε χώρους ιερούς, κατά τη

συνείδηση του ατόμου (μοναστήρια, ιερά, τάφους αγίων). Στους χώρους λατρείας οι επισκέπτες/ προσκυνητές μπορούσαν να έρθουν σε επαφή με το θείο στοιχείο ή να εκπληρώσουν κάποιο τάμα. Τα κίνητρα των σύγχρονων τουριστών οι οποίοι επιλέγουν τον θρησκευτικό τουρισμό δεν έχουν αλλάξει ιδιαίτερα στο πέρασμα των αιώνων: είτε είναι 'προσκυνηματικά' που σχετίζονται με την άσκηση θρησκευτικών υποχρεώσεων ή συνηθειών, είτε είναι κίνητρα επίσκεψης θρησκευτικών μνημείων, σαν δραστηριότητα πολιτιστικού τουρισμού. Στα προσκυνηματικά κίνητρα μπορούμε να εντάξουμε και τις επισκέψεις σε περιόδους θρησκευτικών εορτών. Με βάση τα επίσημα στοιχεία η συγκεκριμένη μορφή τουρισμού μπορεί να αποφέρει μεγάλα έσοδα στην τοπική κοινωνία και τους φορείς διαχείρισης των προσκυνημάτων.

Η Σάμος είναι ένα νησί διάσπαρτο από ξωκλήσια, μετόχια και μονές. Τα περισσότερα μοναστήρια χτίστηκαν κατά τη διάρκεια του 16ου αιώνα, ενώ υπάρχουν ξωκλήσια και εκκλησίες που χρονολογούνται από το 10ο και 11ο αιώνα. Η **Μονή Αγίας Ζώνης** βρίσκεται στην κατάφυτη κοιλάδα της Βλαμαρής και σε απόσταση περίπου 2 χλμ. από την πόλη της Σάμου. Είναι χτισμένη το 1695 και στο εσωτερικό της φυλάσσονται τοιχογραφίες του 17ου αιώνα και μια αξιόλογη βιβλιοθήκη με πατριαρχικά έγγραφα και πολύτιμα σκεύη. Αξιοσημείωτο είναι το ξυλόγλυπτο τέμπλο του ναού, διακοσμημένο από τον ηγούμενο Γαβριήλ στις αρχές του 19ου αιώνα. Προχωρώντας από τη Μονή Αγίας Ζώνης ο επισκέπτης θα βρει στη **Μονή Ζωοδόχου Πηγής**, χτισμένη το 1756, σε τοποθεσία με πανοραμική θέα στο Αιγαίο και τα μικρασιατικά παράλια.

Κοντά στον οικισμό Μαυρατζαίοι βρίσκεται η **Μονή Τιμίου Σταυρού**, χτισμένη το 1592-1604. Ο αρχιτεκτονικός ρυθμός του ναού είναι τρίκλιτη βασιλική με τρούλο και διαθέτει περίτεχνο ξυλόγλυπτο τέμπλο με απεικονίσεις από την Αγία Γραφή. Αξιοσημείωτο είναι ο επίχρυσος ξυλόγλυπτος άμβωνας και ένας εντυπωσιακός θρόνος, δημιουργίες του 19ου αιώνα. Μονή διαθέτει αξιόλογη βιβλιοθήκη με παλιά βιβλία, επιστολές και σημαντικά χειρόγραφα. Δύο χιλιόμετρα ΝΑ του οικισμού Κουμαραδαίοι βρίσκεται η **Μονή Μεγάλης Παναγιάς**, στο εσωτερικό της οποίας ο επισκέπτης θα θαυμάσει τις τοιχογραφίες του 16ου αιώνα, τον άμβωνα, τον επιβλητικό θρόνο και το τέμπλο, επιχρυσωμένα ξυλόγλυπτα από τον 18^ο αιώνα.

Κοντά στο χωριό Βουρλιώτες και σε υψόμετρο 450 μ, βρίσκεται η **Μονή Παναγίας Βροντιανής**. Είναι η παλαιότερη μονή στη Σάμο και χτίστηκε το 1566. Στο ναό ο επισκέπτης θα βρει μια μεγαλόπρεπη μονόκλιτη βασιλική με τρούλο, ενώ σώζονται το επίχρυσο, ξυλόγλυπτο τέμπλο με απεικονίσεις της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης, ένας επιβλητικός ξυλόγλυπτος θρόνος του 18ου αιώνα και μικρό δείγμα αξιόλογων τοιχογραφιών. Η **Μονή Αγίας Τριάδας** χτίστηκε το 1824 και είναι το νεότερο μοναστήρι του νησιού. Βρίσκεται κοντά στον οικισμό Μυτιληνιοί. Το τέμπλο του ναού είναι μαρμάρινο και η ασημωμένη εικόνα της Ζωοδόχου Πηγής αποτελεί σημαντικό έργο τέχνης. Ο τρούλος του ναού στηρίζεται σε κολώνες, οι οποίες σύμφωνα με την παράδοση μεταφέρθηκαν από κτίσμα της αρχαίας Σάμου.

Η **Μονή Προφήτη Ηλία** είναι χτισμένη στη ΒΔ πλευρά της Σάμου, κοντά στο Καρλόβασι. Ο ναός ανήκει στον τύπο της μονόκλιτης βασιλικής με τρούλο και στο εσωτερικό του φυλάσσονται αξιόλογες εικόνες του 18ου αιώνα. Στο Καθολικό του ναού, αξιόλογο είναι το μαρμάρινο δάπεδο με περίτεχνο ομφάλιο στο κέντρο και απεικονίσεις του Αδάμ και της Εύας. Τη **Μονή Ζωοδόχου Πηγής Κακοπέρατου** βρίσκεται σε μια καταπράσινη χαράδρα με πλατάνια, πεύκα και θάμνους κοντά στο χωριό Κοσμαδαίοι, στη δυτική Σάμο. Το φυσικό τοπίο που την περιβάλλει είναι μαγευτικό και αξίζει να ακολουθήσετε τη διαδρομή, που οδηγεί στο γνωστό σπήλαιο Κακοπέρατου, μέσα στο οποίο έχτισαν οι μοναχοί ένα εκκλησάκι. Νότια της μονής βρίσκεται και το ξωκλήσι του Αϊ Γιάννη.

Από τα ξωκλήσια, ξεχωρίζει αυτό της **Παναγίας Σαραντασκαλιώτισσας**, που βρίσκεται στη ΝΑ πλευρά του Κέρκη και σε υψόμετρο 320 μέτρα. Το εκκλησάκι είναι αφιερωμένο στο Γενέθλιον της Θεοτόκου και είναι χτισμένο σε μια σπηλιά, όπου για να φτάσει κανείς, πρέπει να ακολουθήσει τη μαγευτική διαδρομή και να ανέβει 40 σκαλιά σκαλισμένα στον απότομο βράχο.

Τέλος, δεν θα μπορούσαμε να μην αναφέρουμε την Ιερά Μονή της Παναγίας της Σπηλιανής. Είναι ένα από τα πιο φημισμένα σημεία επίσκεψης στη Σάμο και βρίσκεται στο λόφο πάνω από το Πυθαγόρειο, κοντά στην έξοδο του Ευπαλινείου ορύγματος και το αρχαίο Θέατρο. Το σπήλαιο της Παναγίας Σπηλιανής είναι ένα σπήλαιο-όρυγμα (ή σπήλαιο εκκλησιά). Οι διαστάσεις του ορύγματος είναι 120x36 μέτρα, βάθος 8,5 μέτρα, βρίσκεται σε υψόμετρο 109 μέτρων και ερευνήθηκε για

πρώτη φορά από τον Ι. Πετρόχειλος 7/1952. Πιθανόν εδώ να στεγάστηκε το φημολογούμενο Μαντείο της Σίβυλλα ΦΥΤΩ το 600-500 π.Χ. από όπου είχε μαντέψει και τη μετάβαση του φιλόσοφου Πυθαγόρα στην Κάτω Ιταλία και την εξέλιξή του, ενώ γνωστό είναι επίσης ότι έχει χρησιμοποιηθεί ως προχριστιανικός λατρευτικός χώρος. Ενδιαφέρουσα είναι και η ιστορία που λένε στο νησί, για τους πιο περιπετειώδεις. Η εικόνα της Παναγίας βρέθηκε εκεί, φυλαγμένη μέσα στον βράχο ύστερα από την βύθιση μεγάλου πειρατικού πλοίου, το πλήρωμα του οποίου είχε κλέψει προηγουμένως την εικόνα. Μετά την ανακάλυψη πως το πλοίο βυθίστηκε – ή κατά άλλους πέτρωσε πάνω στο ακρωτήριο, ανοιχτά του κόλπου του Πυθαγορείου – βρέθηκε η εικόνα κρυμμένη και προφυλαγμένη για πάντα μέσα στα βράχια.

Η προσέγγιση της αγοράς του προσκηνυματικού και θρησκευτικού τουρισμού μπορεί να ωφελήσει και έμμεσα την παραθεριστική τουριστική κίνηση, δεδομένου ότι από τους επισκέπτες μπορεί μερικοί να ξαναέλθουν για τις καλοκαιρινές διακοπές τους, αφού θα έχουν ήδη γνωρίσει το νησί και τα χαρακτηριστικά του.

5.3. ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Ο Αγροτουρισμός είναι μια από τις πρώτες εναλλακτικές μορφές τουρισμού η οποία συστηματικά αναπτύχθηκε στην Ελλάδα χρησιμοποιώντας ευρωπαϊκούς πόρους που προορίζονταν για την ανάπτυξη της ελληνικής υπαίθρου. Μάλιστα, η πλειοψηφία των επιχειρήσεων οι οποίες δραστηριοποιήθηκαν στον τομέα του αγροτουρισμού βρίσκονται στα ελληνικά νησιά. (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, 2000). Ο αγροτουρισμός είναι η τουριστική δραστηριότητα που αναπτύσσεται στον αγροτικό χώρο, από αγρότες κατά κύριο επάγγελμα με σκοπό την ενίσχυση του ατομικού τους εισοδήματος αλλά και της τοπικής οικονομίας (<http://www.agrotourcrete.gr>). Οι κύριες υπηρεσίες που προσφέρονται στον αγροτουρισμό είναι φιλοξενία σε παραδοσιακά συνήθως καταλύματα (ενοικιαζόμενα δωμάτια, πανσιόν, ξενώνες, camping), τροφοδοσία μικρών τουριστικών μονάδων με προϊόντα οπικής παραγωγής αλλά και δραστηριότητες που συνδέονται με την παραγωγή αγροτικών προϊόντων και στις οποίες εθελοντικά μπορούν να συμμετέχουν οι τουρίστες. Οι επιχειρησιακές δραστηριότητες στον χώρο του αγροτουρισμού είναι πολλές, ενδεικτικά αναφέρονται οι παρακάτω (Αγροτουρισμός, 2004):

- ✚ Αγροτουριστικά καταλύματα και Αγροκτήματα
- ✚ Πρατήρια / Εκθετήρια αγροτουριστικών προϊόντων και εργαστήρια λαϊκής τέχνης
- ✚ Αγροτουριστικά κέντρα εστίασης και αναψυχής
- ✚ Τουριστικά γραφεία που αναλαμβάνουν τη διοργάνωση ή την υλοποίηση προγραμμάτων υπαίθριων δραστηριοτήτων και περιηγήσεων οικοτουριστικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος
- ✚ Επιχειρήσεις παραγωγής παραδοσιακών προϊόντων

Η διεθνής εμπειρία στον αγροτουρισμό διαχωρίζει τις δραστηριότητες τους σε δύο βασικές μορφές (Λαγός, 2005): α) τις διακοπές σε αγροκτήματα όπου οι φιλοξενούμενοι συμμετέχουν ενεργά στη ζωή των αγροτών και τις τουριστικές δραστηριότητες, και β) τις διακοπές σε αγροτουριστικά καταλύματα που παρέχουν κλίμα και πρωινό, τα οποία βρίσκονται σε εξωαστικούς συνοικισμούς ή σε αγροικίες.

Στη περίπτωση της Σάμου το είδος του τουρισμού αυτού εύκολα μπορεί να αναπτυχθεί. Η αμπελουργία μπορεί να αποτελέσει βασική λειτουργία του αγροτουρισμού και ήδη αποτελεί λειτουργία ανάπτυξης της τοπικής οικονομίας. Η προώθηση της για την παραγωγή κρασιού μπορεί να συνεισφέρει σε πολλούς τομείς. Ειδικότερα ο τρύγος και η παραγωγή κρασιού είναι οι τομείς της αμπελουργίας που έχει μεγάλο τουριστικό ενδιαφέρον. Σε γενικές γραμμές ο τρύγος γίνεται τους μήνες Αύγουστο-Σεπτέμβριο. Η παραγωγή κρασιού ξεκινάει μετά το τρύγο.

Το «Σάμος» κρασί είναι το πρώτο ελληνικό κρασί που αναγνωρίστηκε ως Ο.Π.Ε.(Ελληνικός Οργανισμός Εξωτερικού Εμπορίου) και αποτελεί πάνω από ένα αιώνα πρεσβευτή της ελληνικής οινοποιίας στην διεθνή οйнаγορά. Στη γαλλική αγορά κατέχει λόγο ποιότητας και αναγνώρισης μια περίοπτη θέση και η ζήτηση του αυξάνει συνεχώς, αλλά δυστυχώς δεν μπορεί να καλυφθεί από τις υφιστάμενες δυνατότητες παραγωγής. Έχει τιμηθεί με χρυσά και άλλα μετάλλια σε διεθνείς εκθέσεις και μεταξύ άλλων έχει κερδίσει το πρώτο βραβείο GRAND PRIX στο 9^ο Ευρωπαϊκό Σαλόνι Αμπέλου. Οι αμπελουργοί μέλη τους ανέρχονται στα 4000 άτομα και έχουν αμπελώνες 18000 στρεμμάτων. Στο μεγαλύτερο μέρος αυτών των αμπελώνων σε ποσοστό πάνω από 98% καλλιεργείται το Μοσχάτο Σάμου από το οποίο παράγονται το κρασί «Σάμος» και μικρή ποσότητα επιτραπέζιου οίνου

εξαιρετικής ποιότητας. Σε πολύ μικρό ποσοστό καλλιεργούνται δύο ερυθρές ποικιλίες το Φωκιανό και το Ρητινό από τις οποίες παράγεται ο ροζέ οίνος Selana.

Η παραγωγή κρασιού φτάνει τους 6500 με 7000 τόνους περίπου και είναι σημαντικά μειωμένη σε σχέση με το μέσο όρο παραγωγής της προηγούμενης δεκαετίας που ξεπερνούσε τους 10000 τόνους. Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην τουριστική ανάπτυξη του νησιού και στη μείωση ανθρώπινου δυναμικού που ασχολείται με τη γεωργία καθώς και στις δυσκολίες και στις ιδιομορφίες που παρουσιάζει η καλλιέργεια αμπελιού στη Σάμο, αφού δεν είναι δυνατή η εκμηχάνιση της καλλιέργειας. Παρά τις προσπάθειες που υποβάλλει η ΕΟΣΣ για την αύξηση των καλλιεργούμενων εκτάσεων κυρίως μέσω προγραμμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και παρά την παροχή οικονομικής ενίσχυσης για τις ήδη καλλιεργούμενες εκτάσεις μοσχάτου ο κίνδυνος περαιτέρω μείωσης της παραγωγής είναι υπαρκτός. Με την ανάπτυξη του αγροτουρισμού μπορεί να αποφευχθεί ο κίνδυνος αυτός, διότι συνδυάζει τον τουρισμό με τη γεωργία. Η Ε.Ο.Σ.Σ. μπορεί να αποτελέσει τον βασικό διοργανωτή για την έναρξη του αγροτουρισμού στη Σάμο.

Σε συμφωνία με τα παραπάνω βασικό στοιχείο για την ανάπτυξη του είναι οι κατάλληλες υποδομές οι οποίες απουσιάζουν. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω η Ελλάδα δεν διαθέτει μεγάλες φάρμες που μπορούν εύκολα να υποδεχθούν επισκέπτες. Η δυσκολία αυτή μπορεί να ξεπεραστεί με τροποποίηση στη διαμονή από ότι συνηθίζετε. Η πρόταση τροποποίησης είναι εφόσον οι εκτάσεις είναι μικρές να δημιουργηθούν ξενώνες σε κάθε ενδιαφερόμενο αγρόκτημα που θα έχουν δυνατότητα διαμονής έως 6 άτομα. Έτσι δημιουργείτε ένα αίσθημα οικογενειακής θαλπωρής που μπορεί να διατηρήσει μια ήπια μορφή τουρισμού (που αυτός είναι ο στόχος) λόγω του ότι οι επισκέπτες θα μπορούν να δειπνούν με την οικογένεια που τους φιλοξενεί.

Άλλες παράμετροι για την ανάπτυξη του αγροτουρισμού για το συγκεκριμένο τόπο είναι η μελισσοκομεία, η παραγωγή πράσινου σαπουνιού, η ελαιουργεία και τέλος η διαδικασία παρασκευής παραδοσιακών τοπικών προϊόντων (τρόφιμα, αγγειοπλαστική, υφαντά κ.α).

5.4. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Το νησί της Σάμου βρίθει πολιτιστικών εκδηλώσεων που έχουν μεγάλη απήχηση, αλλά δυστυχώς δεν έχει γίνει η απαιτούμενη προώθηση ώστε να προσελκύσουν τους τουρίστες. Τα πιο διαδεδομένα από αυτά που οι εκδηλώσεις τους καλύπτουν μεγάλη χρονική διάρκεια και ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων είναι το φεστιβάλ «Καλομοίρης» το οποίο διαρκεί όλη την θερινή σεζόν και περιλαμβάνει θεατρικές παραστάσεις, συχνά φιλοξενεί παραστάσεις του εθνικού θεάτρου και της λυρικής σκηνής, μουσικές και μουσικοχορευτικές εκδηλώσεις όπως επίσης και εκδηλώσεις που προβάλλουν άλλες κουλτούρες.

Τα «Ηραία» που καθιερώθηκαν τα τελευταία χρόνια έχουν διάρκεια όλο το καλοκαίρι και συνδυάζονται συχνά με τον εορτασμό της μάχης της Μυκάλης. Στόχος τους είναι να αναπαραστήσουν τους εορτασμούς που γίνονταν προς τιμήν της θεάς Ήρας στην αρχαιότητα.

Το «Ireon Rock Festival» αποτελεί ένα τριήμερο συναυλιών μέσα στον Αύγουστο και αποτελεί ένα μοναδικό φαινόμενο καθώς η όλη οργάνωση και προετοιμασία στηρίζεται αποκλειστικά στην εθελοντική προσφορά των ντόπιων και στην οικονομική υποστήριξη τοπικών φορέων και επιχειρήσεων του νησιού. Τα έσοδα διατίθενται αποκλειστικά για την καλύτερη οργάνωση των επόμενων festival. Το festival ξεκίνησε ως μικρή τοπικού χαρακτήρα διοργάνωση και πολύ σύντομα έλαβε μεγάλη έκταση και έχει καταφέρει να έχει μεγάλη απήχηση και στους επισκέπτες του νησιού.

Επίσης μια άλλη μικρής κλίμακας διοργάνωση αποτελεί και η «Γιορτή των ψαράδων» που στα παραθαλάσσια χωριά οι ψαράδες οργανώνουν ένα γλέντι που προσφέρουν δωρεάν θαλασσινές λιχουδιές και ρέει άφθονο το σαμιώτικο κρασί. Τέλος μια μεγάλης κλίμακας διοργάνωση είναι και η «Γιορτή του κρασιού» που περιλαμβάνει μουσικοχορευτικές εκδηλώσεις που προωθούν τον τοπικό οίνο και τις παραδόσεις του τόπου. Όπως προκύπτει από τα παραπάνω η Σάμος διαθέτει πολλές εκδηλώσεις που με την σωστή προώθηση στο εξωτερικό και εσωτερικό μπορούν να προσελκύσουν κόσμο και από άλλα μέρη και να μην απευθύνονται μόνο στους ντόπιους.

5.5. ΟΙΝΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Ο οινoturισμός ευνοεί την ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας και την ενδυνάμωση-ανάδειξη της πολιτιστικής ταυτότητας και των ιδιαίτερων ποιοτικών χαρακτηριστικών που συνθέτουν την εικόνα μιας περιφέρειας. Ο παραγωγός εντάσσεται και λειτουργεί στο ευρύτερο δίκτυο της τοπικής οικονομίας, βρίσκει εναλλακτικούς τρόπους στήριξης του εισοδήματός του και απαντήσεις σε πιεστικά διλήμματα που τίθενται σε καιρούς σκληρού παγκόσμιου ανταγωνισμού. Ένα οργανωμένο και ποιοτικά διαρθρωμένο οινoturιστικό πρόγραμμα μπορεί να λειτουργήσει ως ασπίδα για περιοχές ιδιαίτερου φυσικού κάλλους από βίαιες περιβαλλοντικές επιθέσεις, συνέπεια του «πειρατικού» τουρισμού ή άλλων παρεμβάσεων».

Αν η Σάμος είναι γνωστή για ένα πράγμα, είναι σίγουρα το κρασί της. Οι αρχαίοι Έλληνες, που αγαπούσαν να παρατηρούν και να μελετούν τη φύση, συχνά επαινούσαν το ευεργετικό κλίμα και το γόνιμο έδαφος της Σάμου. Παρά το γεγονός ότι πολλά πράγματα έχουν αλλάξει από την πρώτη γνωστή καλλιέργεια στο νησί τον 9ο αιώνα π.Χ., το είδος της αμπέλου παραμένει η ίδια χάρη στο ευνοϊκό κλίμα της Σάμου και των εξαιρετικών ιδιοτήτων της γης του.

Το Σαμιώτικο κρασί είναι το πρώτο κρασί του ελληνικού αμπελώνα που αναγνωρίστηκε σαν "οίνος ποιότητας που παράγεται σε μια συγκεκριμένη περιοχή" (ΟΠΕ= Ονομασία Προελεύσεως Ελεγχόμενη) το 1970 και για περισσότερο από έναν αιώνα ήταν ο καλύτερος πρεσβευτής του ελληνικού κρασιού στη διεθνή αγορά. Η αμπελουργία και η οινοπαραγωγή σημαδεύουν εδώ και πολλά χρόνια την οικονομία και την ιστορία του νησιού. Οι αμπελώνες της Σάμου στα 25 αμπελοχώρια που βρίσκονται στην βόρεια πλευρά του νησιού, είναι μοναδικοί σε ολόκληρο τον κόσμο αφού το σύνολο σχεδόν των 16.000 στρεμμάτων του Σαμιώτικου αμπελώνα είναι διαμορφωμένα σε πεζούλες. Το εκπληκτικό αμφιθέατρο που σχηματίζουν οι παραδοσιακές κερκίδες, πλημμυρισμένες με αμπέλια, έως εννιακόσια μέτρα πάνω από το Αιγαίο πέλαγος στις πλαγιές του όρους Άμπελος, είναι ένα θέαμα που δεν μπορεί να το συναντήσει κανείς εύκολα σε οποιαδήποτε περιοχή.

Η Ένωση Οινοποιητικών Συνεταιρισμών Σάμου (ΕΟΣΣ), ένας από τους παλαιότερους συνεταιρισμούς της Ελλάδας, ιδρύθηκε το 1934 με καταστατικό σκοπό (μεταξύ άλλων) την αποκλειστική διαχείριση της παραγωγής κρασιού, την προστασία του εισοδήματος των αμπελοκαλλιεργητών και την υποστήριξη της παραδοσιακής αμπελοκαλλιέργειας του νησιού, με τη συμμετοχή 25 τοπικών συνεταιρισμών που αντιπροσωπεύουν όλους τους καλλιεργητές αμπέλου του νησιού (σήμερα 2.847 αμπελουργοί, εκ των οποίων οι 40 ασχολούνται με τη βιολογική καλλιέργεια). Από την ίδρυσή της η ΕΟΣΣ συγκεντρώνει το σταφύλι των Συνεταιρισμένων αμπελουργών, παράγει το κρασί και το διαθέτει, χύμα ή εμφιαλωμένο, στην Ελλάδα και σε ολόκληρο τον κόσμο. Εκτός από τα δύο οινοποιεία που διαθέτει, το 2005 εγκαινίασε το Μουσείο Σαμιακού Οίνου που φιλοξενεί σπουδαία εκθέματα από την οινική ιστορία της Σάμου.

Τα κρασιά του νησιού απέκτησαν διεθνή φήμη και σήμερα η Σάμος τροφοδοτεί τις αγορές της Ανατολής και της Δύσης. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία παραδέχθηκε ακόμα και στη Σάμο το προνόμιο της παρασκευής του κρασιού που χρησιμοποιείται στη Θεία Ευχαριστία. Το 65% περίπου της ετήσιας παραγωγής εξάγεται σε δεκάδες χώρες του κόσμου μεταξύ των οποίων η Γαλλία, η Γερμανία, η Αγγλία, οι μακρινές Κίνα και Αυστραλία, η Αυστρία, το Βέλγιο, η Δανία, η Ελβετία, οι ΗΠΑ, η Ιταλία, ο Καναδάς, η Ολλανδία, η Σιγκαπούρη, η Σουηδία, η Φινλανδία, οι Σκανδιναβικές χώρες, χώρες της Άπω Ανατολής κ.α.

Σημαντικά είναι και τα βραβεία και οι διακρίσεις που έχουν λάβει σε διεθνείς διαγωνισμούς από ολόκληρο τον κόσμο, ενώ το πρώτο βραβείο χρονολογείται από το 1937. Μόνο την τελευταία τριετία πολλά από τα προϊόντα της ΕΟΣΣ έχουν συγκεντρώσει περισσότερα από εξήντα βραβεία (κυρίως χρυσά) και διακρίσεις. Έτσι λοιπόν, όπως διαφαίνεται η επιχειρηματική ενασχόληση με τον οινοτουρισμό στη συγκεκριμένη περιοχή μπορεί να προσφέρει σημαντικές ευκαιρίες ανάπτυξης και αξιοποίησης του νησιού, με τη βελτίωση του αριθμού των επισκεπτών του αλλά και των εξαγωγών του σαμιακού οίνου.

Πέρα από το ενδιαφέρον για το βιομηχανικό προϊόν, το ενδιαφέρον για τον οινικό τουρισμό είναι μια πιο σύνθετη διαδικασία. Οι ενδιαφερόμενοι επιθυμούν να

έρθουν σε επαφή με την τοπική κουλτούρα του κρασιού. Τα κίνητρα των επισκεπτών οίνο-τουριστικών προορισμών μπορούν να συνοψιστούν σε 10 βασικούς παράγοντες :

- η δοκιμή του κρασιού
- η απόκτηση γνώσεων γύρω από το κρασί
- η απόκτηση εμπειρίας στην παραγωγή του οίνου (π.χ. μια επίσκεψη για να δει τους παραγωγούς, οινοποιεία και αμπελώνες)
- η ομορφιά της υπαίθρου και του τοπίου (αμπελώνες, μαθαίνοντας για τη γεωργία, τον αγροτουρισμό)
- ο συνδυασμός φαγητού και κρασιού
- η διασκέδαση που προσφέρει η συμμετοχή σε εκδηλώσεις, φεστιβάλ κρασιού
- η γνωριμία με τον πολιτισμό και την ατμόσφαιρα του οίνου (ρομαντισμός και κομψότητα)
- η επαφή με την αρχιτεκτονική και την τέχνη των οινοποιείων, των χωριών και των οινοποιητικών περιοχών
- η γνωριμία με τις οικολογικές πτυχές του οίνου
- η γνωριμία με τα οφέλη του κρασιού στην υγεία

Η εφοδιαστική αλυσίδα περιλαμβάνει όλες τις διαδικασίες και τους ανθρώπους που συμμετέχουν ή έχουν σχέση με τον οινοτουρισμό. Συγκεκριμένα, αποτελείται από:

- τα ξενοδοχεία του νησιού με τα οποία θα συνεργαζόμαστε με σκοπό να παίρνουμε τους τουρίστες και να τους ξεναγούμε
- το εξειδικευμένο προσωπικό το οποίο θα συνοδεύει και θα ξεναγεί τους τουρίστες στις διάφορες διαδρομές που θα παρέχουμε
- το προσωπικό του γραφείου το οποίο θα μπορεί να εξυπηρετεί Έλληνες και ξένους τουρίστες
- απευθυνόμαστε στους πελάτες της Σαμιακής Γης αλλά και της Ένωσης Οινοπ/κών Συνεταιρισμών Σάμου οι οποίοι θέλουν να γνωρίσουν καλύτερα από κοντά το κρασί αλλά και το νησί
- στους τουρίστες που έρχονται για λίγες ώρες στο νησί με κρουαζιερόπλοια

- οι τουρίστες θα έχουν τη δυνατότητα να αποφασίζουν πριν να έρθουν στο νησί ποιο πακέτο επιθυμούν και αυτό θα γίνεται μέσω της ιστοσελίδας που θα διαθέτουμε
- όσοι τουρίστες βρίσκονται ήδη στο νησί θα έχουν τη δυνατότητα να επισκέπτονται το πρακτορείο μας και να ενημερώνονται για τις υπηρεσίες που θα παρέχουμε.

Με την κατάλληλη λοιπόν οργάνωση οι επισκέπτες του νησιού που θα έχουν ως στόχο τον οινοτουρισμό θα επισκέπτονται το νησί γιατί θα έχουν ως κίνητρο:

- τη δοκιμή του κρασιού
- την απόκτηση γνώσεων γύρω από το κρασί
- την απόκτηση εμπειρίας στην παραγωγή του οίνου (π.χ. μια επίσκεψη για να δει τους παραγωγούς, οινοποιεία και αμπελώνες)
- την ομορφιά της υπαίθρου και του τοπίου (αμπελώνες, μαθαίνοντας για τη γεωργία, τον αγροτουρισμό)
- τον συνδυασμό φαγητού και κρασιού
- την διασκέδαση που προσφέρει η συμμετοχή σε εκδηλώσεις, φεστιβάλ κρασιού
- τη γνωριμία με τον πολιτισμό και την ατμόσφαιρα του οίνου (ρομαντισμός και κομψότητα)
- την επαφή με την αρχιτεκτονική και την τέχνη των οινοποιείων, των χωριών και των οινοποιητικών περιοχών
- τη γνωριμία με τις οικολογικές πτυχές του οίνου
- τη γνωριμία με τα οφέλη του κρασιού στην υγεία

Βιβλιογραφία

1. Αυγερινού-Κολωνία, Σ., Γ. Ζαχαράτος, Ο. Ιακωβίδου, Χ. Κοκκώσης, Μ. Κιούση, Ε. Μπριασούλη, Γ. Σπιλάνης, και Π. Τσάρτας, 2000, Τουριστική ανάπτυξη: πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις. Εξάντας, Αθήνα
2. Βαρβαρέσσος Σ., 1997, Τουρισμός, οικονομικές προσεγγίσεις, Προπομπός, Αθήνα
3. Γεωργόπουλος, Α., Τσαλίκη, Ε., 1993, Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Αθήνα: Gutenberg.
4. Κοκκώσης, Χ., Τσάρτας, Π., Ανάπτυξη και Περιβάλλον στον Τουρισμό, ΕΑΠ Πάτρα, 1999
5. Κολτσιδόπουλος Γ.Δ., 2000, *Τουρισμός, θεωρητική προσέγγιση*, Εκδόσεις Έλλην
6. Κομίλης Π. Οικοτουρισμός «Η εναλλακτική προοπτική αιεφόρου τουριστικής ανάπτυξης», εκδόσεις Προπομπός, Αθήνα, 2005
7. Λιαράκου, Γ. & Φλογαΐτη, Ε., 2007, *Από την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη: Προβληματισμοί, Τάσεις και Προτάσεις*. Αθήνα: Νήσος
8. Οικονομικές και φυσικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στον κλάδο του τουρισμού. Επιτροπή Μελέτης κλιματικών Επιπτώσεων Κλιματικής Αλλαγής. Τράπεζα της Ελλάδος. <http://www.bankofgreece.gr/>
9. Πετροπούλου, Α., Ι., 1978, «Τουριστική Γεωγραφία Ελλάδος», Εκδόσεις Θεοδ. Π. Τυροβολάς
10. Ρούπας Β., Λαλούμης Δ, 1998, «Διοίκηση Τουριστικών Επιχειρήσεων», Εκδόσεις Σταμούλης
11. Σταμάτου, Ε., Ν., Πράσινη Επιχειρηματικότητα – χωρικός σχεδιασμός και περιβαλλοντική διαχείριση, διαθέσιμο από URL: <http://Kallithea.hua.gr>
12. Σπιλάνης, Γ., & Βαγιάννη, Λ., 2004, «Βιώσιμος τουρισμός και φέρουσα ικανότητα», Εργαστήριο Τοπικής και Νησιωτικής Ανάπτυξης
13. Σχίζα, Κ., 2004, Η συστημική προσέγγιση στα προγράμματα Περιβαλλοντικής δκπαίδευσης. Διδακτορική διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή τμήμα Φ.Π.Ψ, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

14. Τσάρτας Π., Αειφόρος Ανάπτυξη και Τουρισμός: Προβληματισμοί και προτάσεις για ένα διαφορετικό είδος της τουριστικής ανάπτυξης, εκδόσεις Παπασωτηρίου, Αθήνα, 1999
15. Τσιούρης, Σ., (1999). *''Θέματα Προστασίας Περιβάλλοντος.*
Πανεπιστημιακές Παραδόσεις. Θεσσαλονίκη
16. ΥΠ.Ε.Π.Θ. – Σ.Ε.Π.Ε.Δ (2006). Το πλαίσιο αναφοράς της Εκπαίδευσης για την Αειφορία – Εγκύκλιοι για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Αθήνα.
17. ΥΠΕΧ «Προστατευόμενες φυσικές περιοχές προς ένα ολοκληρωμένο σύστημα διαχείρισης», ενημερωτικό έντυπο, Αθήνα, 2001
18. Φλογαίτη, Ε. (2006). Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα